

Віктор МАЛЯВСЬКИЙ

**ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ**

Група ФПФм-21

Науковий керівник: к.е.н., доцент СИДОР І. П.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Концептуалізація бюджетної політики держави в соціальній сфері	7
1.1. Теоретичні засади бюджетної політики та характеристика її соціальної спрямованості	7
1.2. Важелі та інструменти реалізації бюджетної політики держави у соціальній сфері та правове забезпечення їх використання	13
Висновок до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. Практика та проблематика реалізації бюджетної політики держави в соціальній сфері	20
2.1. Аналіз вітчизняної практики бюджетного фінансування соціальної сфери за рахунок коштів державного бюджету	20
2.2. Видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу : динаміка, склад та характеристика	27
2.3. Бюджетне фінансування соціальних програм та система показників ефективності реалізації бюджетної політики держави у соціальній сфері	32
Висновок до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3. Шляхи підвищення ефективності бюджетної політики держави в соціальній сфері	42
3.1. Європейський досвід ефективної реалізації бюджетної політики соціального спрямування та можливість його використання у вітчизняній практиці	42
3.2. Напрями удосконалення бюджетної політики держави в соціальній сфері та підвищення ефективності її реалізації	47
Висновок до розділу 3	55
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Однією з ключових складових економічної та фінансової політики країни є бюджетна стратегія, що відіграє значну роль у державному регулюванні соціально-економічного прогресу. Формування цієї стратегії ґрунтується на загальній концепції соціально-економічного розвитку, яка відповідає конкретним завданням країни на певному етапі її сталого прогресу. Необхідно зауважити, що стійкий прогрес України охоплює як економічний, так і соціальний розвиток, які безпосередньо взаємопов'язані. Таким чином, досягнення високих показників економічного зростання неможливе без покращення соціального благополуччя громадян. Отже, формулювання стратегії економічного розвитку країни повинно базуватися на задоволенні соціальних потреб населення.

Україна є соціально-орієнтованою державою. Ефективність виконання соціальної функції країни передбачає забезпечення відповідного рівня та якості життя населення. Відтак, виникає необхідність побудови злагодженої бюджетної політики, яка здатна сприяти успішному функціонуванню та усебічному розвитку соціально-культурної сфери. Гострота проблеми є особливо відчутною сьогодні в умовах військової агресії росії, зниження рівня доходів населення, загострення існуючих соціальних ризиків. Відтак, нагальним питанням сьогодні є систематизація різноманітних підходів та методів, вибір найбільш дієвих інструментів у складі бюджетного механізму, використання яких сприятиме успішній реалізації основних напрямів бюджетної політики держави у соціальній сфері.

Питаннями формування та реалізації соціальної та бюджетної політики, визначенням та обґрунтуванням показників ефективності виконання бюджетних програм у соціальній сфері приурочені наукові дослідження таких вітчизняних науковців, як: Богомолової Н.І., Громової Н.Н., Дем'янишина В.Г., Журавки Ф.О., Кириленко О.П., Лазебника Л., Лібанової Е., Луніної І.О.,

Максюти Л., Овчарової Н.В., Павлюк К.В., Рибачка С., Чугунова І., Юрія С.І. та інших.

Метою даного дослідження є концептуальні засади бюджетної політики у соціальній сфері, виявлення вітчизняної проблематики та специфічних особливостей бюджетного фінансування соціальної сфери, реалізація бюджетних інвестицій за соціальними програмами, оцінка показників ефективності їх виконання та окреслення напрямів забезпечення зростання ефективності бюджетної політики в соціальній сфері на рівні держави та територіальних утворень.

Основними завданнями випускної кваліфікаційної роботи є:

- розкрити економічний зміст бюджетної політики держави у соціальній сфері, основні інструменти її реалізації;
- розглянути/загальнити систему показників щодо оцінювання ефективності бюджетної політики за видатками соціального призначення;
- провести аналіз бюджетного механізму реалізації державної політики в соціальній сфері;
- оцінити рівень бюджетного інвестування коштів у соціальну сферу;
- визначити та обґрунтувати основні напрями підвищення ефективності реалізації бюджетної політики в соціальній сфері на рівні держави та територіальних утворень.

Об'єктом наукового дослідження є процеси реалізації бюджетної політики держави в соціальній сфері.

Предметом наукового дослідження виступають економічні відносини, пов'язані з формуванням і впровадженням в практику бюджетної політики в соціальній сфері та вибір критеріїв оцінювання показників її ефективності.

Методами наукового дослідження, які використані при написанні випускної кваліфікаційної роботи є методи наукового пізнання; системний підхід до вивчення явищ і предметів; метод наукової абстракції застосовувався при визначенні змісту бюджетної політики країни в соціальній сфері;

історичний метод при розгляді еволюційних змін у трактуванні поняття бюджетної політики та механізму його застосування на окремих етапах розвитку держави. Методи логічного аналізу і статистичні методи використано у другому розділі роботи при аналізі динаміки, складу і структури видатків державного і місцевих бюджетів на соціальну сферу, здійснення бюджетного інвестування у державні програми сприяння розвитку освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту та інші, а також при розробці пропозицій щодо зростання ефективності реалізації бюджетної політики соціального спрямування використано методи узагальнення, графічний метод.

Теоретико-методологічну основу наукового дослідження складають положення сучасної економічної думки, економічні теорії та концепції розвитку, теоретичні висновки і узагальнення, подані у монографічних та періодичних джерелах літератури; нормативно-правових матеріалах з обраних питань для дослідження.

Інформаційною базою наукового дослідження є наукові напрацювання вітчизняних авторів у вигляді монографій, підручників, посібників, аналітичних звітів, а також офіційна звітність щодо бюджетного фінансування та інвестицій за рахунок коштів бюджету у соціальну сферу, представлена у звітних даних про виконання Державного та місцевих бюджетів України за останні роки, поданих Міністерством фінансів України, Державною казначейською службою України.

Практична значимість отриманих результатів наукового дослідження полягає у можливості їх подальшого використання у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з питань формування реалізації основних напрямів бюджетної політики у соціальній сфері. Основні положення і висновки роботи можуть використовуватися при комплексному аналізі бюджетного фінансування видатків соціального призначення, а також в частині розробки заходів по обмеженню впливу бюджетних ризиків на механізм реалізації базових напрямів бюджетної політики в соціальній сфері як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Елементами наукової новизни виступають питання визначення економічного змісту та призначення бюджетної політики у соціальній сфері в умовах сталого розвитку країни та її повоєнного відновлення. В практичній площині проведено аналіз вітчизняної практики формування і реалізації бюджетної політики в соціальній сфері при якому визначено і обґрунтовано основні напрями бюджетної політики соціального спрямування на місцевому та державному рівнях.

Окремі результати дослідження опубліковані у збірнику матеріалів Десятої заочно-дистанційній конференції студентів та молодих вчених *Актуальні питання фінансової теорії та практики* (Тернопіль, 26 квітня 2023 р. Ч. 2), за результатами якої опубліковано тези доповіді на тему: «Теоретичні засади бюджетної політики та характеристика її соціальної спрямованості», а також опубліковано дві статті у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ *Фінансове забезпечення сталого розвитку* на тему: «Бюджетне фінансування соціальних програм в Україні», та «Напрями підвищення ефективності бюджетної політики в соціальній сфері».

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота викладена на 67 сторінках машинописного тексту, містить 9 таблиць, 9 рисунків, 73 позиції у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

1.1. Теоретичні засади бюджетної політики та характеристика її соціальної спрямованості

Економічний зміст бюджетної політики реалізується в процесі функціонування держави при реалізації заходів і програм щодо сприяння соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна політика на практиці реалізується шляхом використання «...форм та методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу і являє собою цілісну єдність формування і використання коштів бюджетів усіх рівнів, яка реалізує стратегічні цілі державної економічної політики» [37, с. 56].

«Бюджетна політика держави – це діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин та засобів бюджетної тактики для їх досягнення і застосування» [18].

В практичній площині «...бюджетна політика проявляється шляхом формування бюджету держави, його збалансування та розподіл бюджетних коштів, і до бюджетної політики відносять визначення засад бюджетного устрою країни, бюджетної системи та міжбюджетних відносин» [70].

Термін «бюджетна політика» є багатоаспектним. Найбільш часто бюджетну політику розглядають через призму суб'єктивного підходу як набір дій і заходів держави та інших суб'єктів економічних відносин, які беруть в них участь з метою розробки пріоритетних напрямів досягнення визначених результатів соціально-економічного розвитку держави.

Як зазначає Л. Сергієнко, «...поєднання та взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного визначає єдність бюджетної політики, при цьому кожна складова зберігає свою самостійність як окремий елемент, перший із яких функціонує у

базисі, а інший – у надбудові. Неврахування такої структури може спричинити негативний вплив на економічне середовище в цілому» [58, с. 740].

Досить поширеним визначенням змісту бюджетної політики є наступне: «Бюджетна політика – це цілеспрямована діяльність держави у фінансово-бюджетній сфері» [43, с. 126]. З цього погляду бюджетна політика є спрямованою на якісне виконання програм і заходів в межах бюджетної стратегії у загальній системі управління фінансовими ресурсами. О. Василик визначає зміст бюджетної політики, як «...сукупності заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку» [11, с. 53]. У даному підході поняття бюджетної політики є доволі широким і є характерним для фінансової політики, разом з тим її зміст передбачає практичну діяльність держави.

І. Плужніков обгрунтовує, що «..бюджетна політика як сукупність пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу та використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни» [25, с. 177]. У даному визначенні бюджетна політика визначається в контексті отримання соціально-політичного та макроекономічного ефекту.

Зміст бюджетної політики колективом авторів навчального посібника «Казначейська система виконання бюджету» розглядаються як «...цілеспрямована діяльність держави щодо регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, а також використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики у країні» [5, с. 42]. Ми вважаємо, що дане поняття є звуженим, адже не враховує вплив бюджетної політики на соціальну сферу.

А. Тамм зазначає, що «...використання оподаткування і державних видатків для регулювання сукупного рівня економічної діяльності» [67, с. 41]. Аналогічної позиції дотримується В. Гошовська і приводить приклад власного бачення, як «...політики держави в галузі оподаткування та державних витрат,

спрямованої по суті на підтримання високого рівня зайнятості, стабільної економіки, зростання ВВП» [15, с. 86]. На нашу думку, дані визначення бюджетної політики не повністю розкривають її цілісного характеру та є доволі вузькими. Зокрема, вважаємо, що не можна розглядати бюджетну політику у сфері доходів тільки через систему оподаткування, адже активно задіяні у діючу практику і інші джерела наповнення бюджету, також не повною мірою розкрито сфери впливу бюджетної політики на стимулювання соціально-економічного розвитку держави.

В. Дем'янишин при розгляді сутності бюджетної політики, чітко вказує на те, що вона є основною складовою бюджетної доктрини держави та реалізується на практичній площині через «...діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування щодо визначення стратегічної мети, напрямів, завдань та пріоритетів розвитку бюджетних відносин і засобів бюджетної тактики для їх досягнення та застосування» [19, с. 27].

Більш узагальненими підходами до визначення змісту бюджетної політики характеризуються погляди авторів економічного енциклопедичного словника, зокрема, вони зазначають, що: «..бюджетна політика – це цілеспрямована і планомірна діяльність держави щодо раціонального використання важелів бюджетного регулювання для підтримання стабільного економічного зростання у країні та досягнення стратегічних цілей суспільства» [41, с. 67–68]. У даному визначенні думка авторів зводиться до визначення сфери державної діяльності та її стратегічних векторів розвитку через призму управління державними фінансами.

В. Федосов та колектив авторів під його редакцією фокусують увагу на практичних аспектах визначення поняття бюджетної політики, і зазначають, що «...вона спрямована на формування бюджету держави, його збалансування і розподіл бюджетних коштів. А також авторами до бюджетної політики відносять визначення засад формування бюджетного устрою країни, бюджетної системи і міжбюджетних відносин» [70, с. 36]. Така позиція авторів переконує у

тому, що основою бюджетної політики є фінансова доктрина держави, зміст якої полягає в розробці основних напрямів процесу бюджетування.

Бюджетно-податкова політика за Т. Куценко передбачає «...політику формування та регулювання державного бюджету країни; реалізацію заходів уряду, спрямованих на упорядкування державних видатків, системи оподаткування з метою впливу на економічний розвиток суспільства» [36, с. 8]. Це визначення є дещо суперечливим, адже державні видатки і доходи є значно ширшими поняттями у порівнянні видатками і доходами бюджету.

Авторами підручника «Фінанси» зазначено, що «...бюджетна політика – це сукупність заходів, рішень, які приймаються і здійснюються органами законодавчої та виконавчої влади, пов'язані із визначенням основних напрямів розвитку бюджетних відносин і виробленням конкретних шляхів їх використання в інтересах громадян, суспільства й держави» [71, с. 125]. Схоже трактування взаємозв'язку бюджетної політики та бюджетних відносин розширює межі її практичної реалізації, проте зведення бюджетної політики до загальної сукупності рішень органів влади звужує її зміст та носить дискусійний характер.

О. Ладюк вважає, що «...бюджетна політика виявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу, являє собою цілісну єдність формування і використання коштів бюджетів усіх рівнів, реалізує стратегічні цілі державної економічної політики» [37, с. 56]. Відтак, увага зосереджується на пріоритетах бюджетної політики держави.

З урахуванням різноманітних підходів до визначення змісту бюджетної політики, а також розгляд досягнень фінансової науки і практики в Україні, доцільно виділити наступні складові бюджетної політики держави (див. табл. 1.1.).

Здійснивши детальний аналіз змісту бюджетної політики вважаємо, що її заходи направлені на оптимізацію процесів щодо формування доходів бюджетів різних рівнів, ефективне використання бюджетних коштів, обслуговування та управління бюджетним дефіцитом і державним боргом,

задоволення загальнодержавних і місцевих інтересів шляхом активного використання міжбюджетних відносин, активного використання державних інвестицій, забезпечення соціальної справедливості шляхом перерозподілу ВВП і національного доходу країни.

Таблиця 1.1

Складові бюджетної політики у визначеннях науковців

Автори	Складові бюджетної політики
Ф. О. Ярошенко [20, с. 105]; В. Г. Дем'янишин [19, с. 29]	головні складові бюджетної політики: у сфері державних доходів; видатків; державного боргу; бюджетного регулювання; та міжбюджетних відносин.
Л. В. Лисяк [38, с. 35].	Складові бюджетної політики за організаційно-управлінськими підходами: бюджетне планування, бюджетний процес, бюджетне регулювання, бюджетний контроль
О. Д. Василик [11, с. 53]	розробка концепції бюджетної політики, визначення напрямів мобілізації та використання бюджетних ресурсів і здійснення практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей
С. Булгакова [72, с. 93]	податкова політика; політика регулювання бюджетного дефіциту; бюджетно-фінансова політика зовнішньоекономічної діяльності; інвестиційно-бюджетна політика; політика операційних видатків; політика фінансування невиробничої сфери; політика регулювання міжбюджетних відносин
Ю. Пасічник [45, с. 255]	податкову (фіскальну), митну, інвестиційну, страхову, грошову, пенсійну та кредитну

Примітка. Складено автором

Рис. 1.1. Складові бюджетної політики [18]

Бюджетна політика у сфері надання соціально-культурних послуг передбачає реалізацію політики у сфері видатків бюджету, міжбюджетних відносин та бюджетного регулювання. Вона передбачає пряме бюджетне фінансування соціальних видатків, а реалізація політики через бюджетне регулювання та міжбюджетні відносини передбачає розподіл трансфертних платежів для фінансового забезпечення функціонування закладів та установ у соціальній сфері шляхом перерозподілу бюджетних коштів.

Разом з тим, реалізація бюджетної політики у сфері доходів бюджету, державного боргу чи бюджетного дефіциту опосередковано справляє вплив на діяльність установ і організацій соціальної сфери.

Н. Овчарова тлумачить «...сутність державної політики в соціальній сфері як складову фінансової політики країни, яка забезпечує реалізацію соціальної функції держави щодо виконання державних соціальних гарантій через комплекс заходів та дій уповноважених органів державної влади з управління бюджетними відносинами, які виникають при формуванні, розподілі та перерозподілі бюджетних ресурсів у соціальній сфері з метою досягнення стратегічних соціальних цілей суспільства, що сприяють підвищенню рівня та якості життя населення» [42, с. 4]. Нам імпонує така позиція автора та потрібно відмітити, що у цьому визначенні окрім суб'єктів реалізації бюджетних відносин та спекру їх діяльності акцентується увага на результатах здійснених заходів у соціальній сфері, зокрема на зростанні рівня та якості життя населення. Ефективність і результативність бюджетної політики у соціальній сфері виражається через досягнення позитивного соціального ефекту для громадян.

Таким чином, основні напрями бюджетної політики спрямовані на діяльність держави, яка шляхом використання бюджетних коштів ефективного управління ними сприяє забезпеченню стійкого соціально-економічного розвитку країни.

1.2. Важелі та інструменти реалізації бюджетної політики у соціальній сфері та правове забезпечення їх використання

У бюджетній політиці держави та територіальних утворень відображено усі суспільні інтереси, через її використання забезпечується виконання функцій і завдань країни у сфері публічних фінансів з допомогою активного застосування бюджетних інструментів, методів та форм державного регулювання соціально-економічних процесів в Україні.

Ефективна бюджетна політика базується на обґрунтованих підходах, сприяє узгодженню усіх параметрів з бюджетною доктриною держави. В практичній площині забезпечення ефективної бюджетної політики вбачається при використанні бюджетного механізму зі специфічними для нього інструментами, важелями та методами (див. рис. 1.2). Реалізація бюджетної політики у соціальній сфері повинна нівелювати перекося ринкового механізму перерозподілу доходів фізичних осіб, вирішення проблем бідності, забезпечення гідного рівня життя громадян, їх усебічного доступу до освітніх, медичних чи культурних послуг. Таким чином, актуальним питанням сьогодні є визначення і обґрунтування того рівня бюджетних видатків соціального характеру, які забезпечать у майбутньому гідний рівень життя громадян країни. Для розвинутих країн світу характерними є високі стандарти соціального захисту громадян. Вихідним положенням при формуванні бюджетної політики у соціальній сфері має бути принцип, закладений в статті 25 «Загальної декларації прав людини» ООН, який вбачає, що: «кожна людина має право на такий життєвий рівень... необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто і її сім'ї, і право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи інших випадків втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин» [9]. Відтак, система бюджетного забезпечення соціального розвитку має базуватися на усвідомлених принципах гарантування кожній людині права на задоволення особистих потреб на економічно визначеному та суспільно прийнятному рівні.

Першочерговим етапом в побудові ефективної бюджетної політики є обґрунтований розподіл фінансових ресурсів країни між різними рівнями бюджетів в межах бюджетної системи країни. Такої ж думки дотримується О. Василик і зазначає, що «...головним джерелом фінансування послуг соціального призначення є бюджетні кошти» [13, с. 274].

З урахуванням змісту та якісних характеристик бюджетної політики у соціальній сфері, виокремимо її базові принципи (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Принципи бюджетної політики в соціальній сфері

№ п/п	Принципи	Характеристика принципів
1.	Економічної обґрунтованості	полягає у врахуванні реальних економічних можливостей держави в процесі реалізації політики у сфері бюджетного забезпечення надання послуг населенню соціального призначення;
2.	Плановості і прогнозованості	полягає у використанні бюджетних ресурсів відповідно до розроблених раніше показників;
3.	Комплексного характеру фінансування	його суть полягає у необхідності поєднання різних форм у процесі бюджетного забезпечення соціальних послуг, що дає змогу досягти більш повного задоволення суспільних потреб і забезпечити ефективніше використання бюджетних ресурсів;
4.	Ефективності використання коштів	означає отримання максимального корисного ефекту за рахунок мінімального або наперед визначеного обсягу бюджетних ресурсів;
5.	Контрольованості	передбачає використання різних видів, форм і методів бюджетного контролю (в тому числі і індивідуального самоконтролю) за використанням коштів.

Примітка. Складено за даними джерела [11]

Бюджетна політика у соціальній сфері включає сукупність складових, а також методів, важелів, форм та інструментів, які дозволяють забезпечити виконання державою її соціальної функції. А саме, до складу методів бюджетного забезпечення соціальної функції слід віднести:

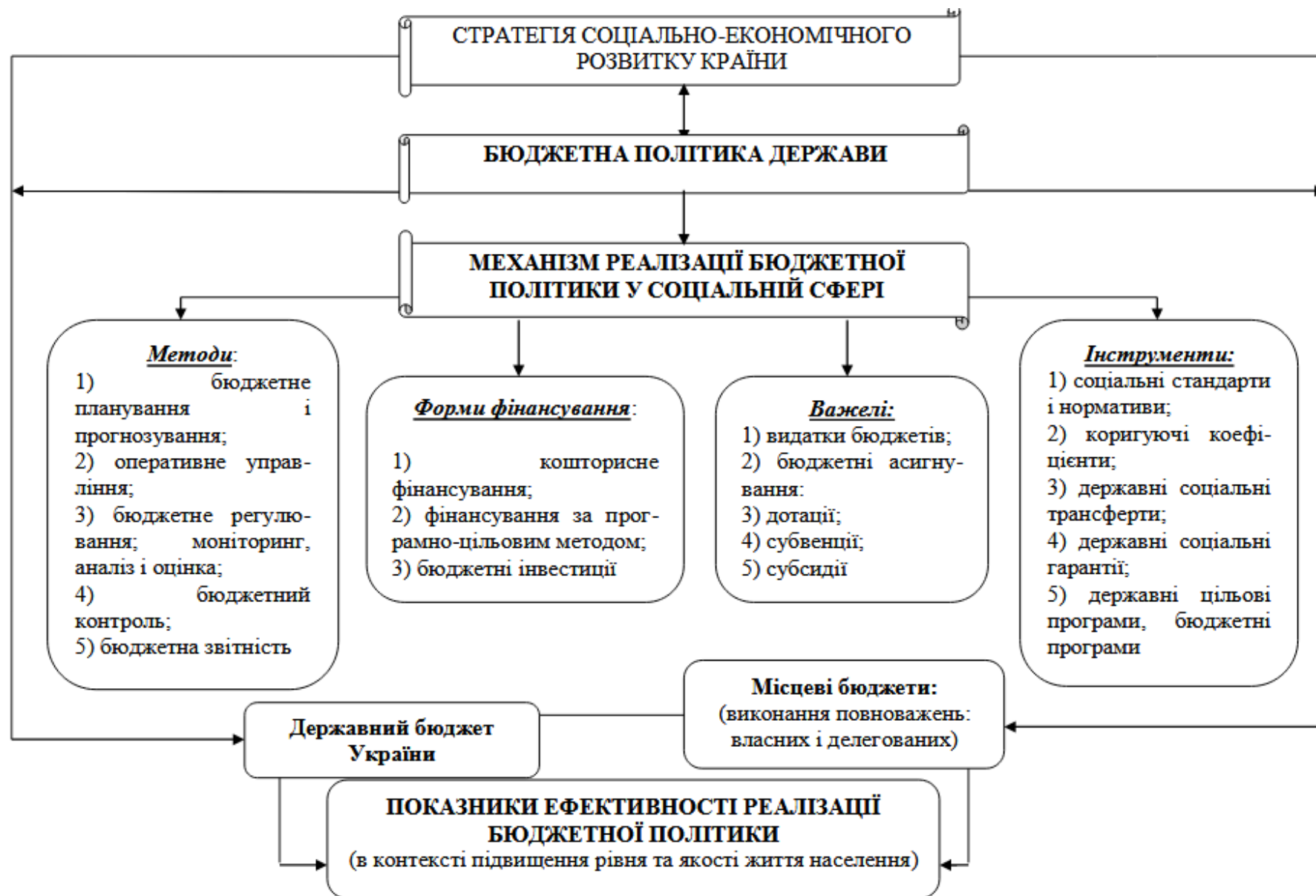

Рис. 1.2. Механізм реалізації бюджетної політики у соціальній сфері [61]

– *бюджетне прогнозування та планування* є складним науково обґрунтованим процесом, спрямованим на визначення обсягу фінансових ресурсів та їх розподілу для соціальних цілей у різних напрямках. Ця сфера фінансової діяльності держави передбачає обґрунтування управлінських рішень у соціальній сфері, особливо щодо бюджетного забезпечення соціальної функції держави;

– *оперативне управління* означає ефективне керівництво бюджетними ресурсами для соціальних цілей, спрямоване на досягнення конкретних завдань;

– *бюджетний контроль* передбачає проведення контрольних заходів органами фінансового контролю щодо використання коштів державного бюджету у соціальній сфері та їх економне використання;

– *бюджетна звітність* дозволяє проводити аналіз та оцінку ефективності бюджетного забезпечення та використання коштів державного і місцевого бюджетів у соціальній сфері.

До форм реалізації бюджетної політики соціального призначення є її «...постатейне фінансування, фінансування за програмно-цільовим методом та бюджетні інвестиції, які передбачають використання коштів бюджету розвитку на соціальну сферу» [71, с. 411].

Як зазначає В. Дем'янишин, бюджетне фінансування є «...сукупністю грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом» [18, с. 37].

Через бюджетне фінансування, що є однією з форм фінансового забезпечення, створюються необхідні фінансові ресурси для забезпечення діяльності та розвитку конкретних підприємств, установ і організацій. Формами бюджетного фінансування є способи виділення бюджетних коштів на заходи, заплановані у бюджеті відповідно до основ побудови наукових принципів.

У реалізації бюджетної політики у соціальній сфері ключовими є видатки бюджетів на різних рівнях, бюджетні асигнування, міжбюджетні трансферти та субсидії, що надаються населенню. Отже, основна мета реалізації бюджетної політики у сфері соціального розвитку полягає у фінансуванні соціальної сфери через видатки бюджетів на різних рівнях у соціальній сфері.

Реалізація бюджетної політики у соціальній сфері відбувається через видаткову частину державного та місцевих бюджетів України. Бюджетним кодексом України передбачено розподіл видатків соціального призначення між різними видами бюджетів. Зокрема, за рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються витрати на соціальну сферу як власні, так і делеговані. Це здійснюється через передачу частини коштів з державного бюджету на місцевий рівень за допомогою міжбюджетних трансфертів.

Бюджетний кодекс України встановлює правила для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів. Згідно з цим законодавством, обсяг бюджетних ресурсів для кожного виду витрат розраховується на основі державних соціальних стандартів та нормативів бюджетного забезпечення. Ці розрахунки проводяться на кожного громадянина за видатками на охорону здоров'я, культуру, фізичну культуру і спорт, місцеве самоврядування, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення. Важливо зазначити, що єдині фінансові нормативи соціального забезпечення встановлюються з урахуванням наявних бюджетних ресурсів для кожного виду витрат. Попередня версія Бюджетного кодексу України передбачала розгляд загального обсягу ресурсів, спрямованих на місцеве самоврядування, між різними видами витрат [66, с. 89–90]. Даний підхід мав певні суб'єктивні чинники і не завжди враховував особливості рівнів розвитку окремих територій. Відповідно до положень Закону України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. за № 2017 визначено, що державні соціальні стандарти і нормативи законодавчо унормовуються з метою:

– «...визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, передбачених Конституцією України;

– визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;

– визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери» [51].

Соціальний стандарт є гарантією високого рівня життя та певної її якості, яку держава зобов'язана забезпечити власним громадянам у певний період часу. Державний соціальний стандарт передбачає «...встановлений на кожний визначений період мінімальний розмір матеріальних та інших благ, що гарантує соціально прийнятний рівень їх споживання та призначені для встановлення обов'язкового мінімуму витрат (бюджетних коштів підприємств) на визначені державою цілі» [47].

На законодавчому рівні в Україні визначено умови реалізації основних положень державних соціальних стандартів. Правовідносини в даній сфері забезпечуються такими нормативними актами, як: Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [51], Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [52], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [53] та інші.

Висновок до розділу 1

Бюджетна політика є ключовою складовою економічної та фінансової стратегії країни, що спрямована на підтримку соціально-економічного зростання. Вона ґрунтується на стратегії соціально-економічного розвитку, яка відповідає потребам суспільства.

Державна політика у сфері соціального забезпечення вважається частиною фінансової політики, спрямованої на здійснення соціальної функції держави. Ефективна бюджетна політика ґрунтується на наукових дослідженнях та відповідає бюджетній стратегії країни. На практиці для забезпечення її ефективності використовуються відповідні методи, інструменти та механізми.

Механізм бюджетної політики у соціальній сфері включає такі методи, як бюджетне планування й прогнозування, оперативне управління, бюджетний контроль і бюджетна звітність. До складу важелів можна віднести видатки, бюджетні асигнування, дотації, субсидії і субвенції.

Формами реалізації бюджетної політики є постатейне фінансування, фінансування за програмно-цільовим методом та бюджетні інвестиції. Інструментами виступають норми і нормативи, коригуючі коефіцієнти, державні соціальні стандарти і гарантії. Реалізація бюджетної політики у соціальній сфері держави фінансується коштами державного і місцевих бюджетів.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

2.1. Аналіз вітчизняної практики бюджетного фінансування соціальної сфери за рахунок коштів державного бюджету

Практична реалізація основних напрямів бюджетної політики у соціальній сфері забезпечується через видатки державного бюджету та місцевих бюджетів. Дані таблиць 2.1., 2.2., та 2.3 зображають динаміку, структуру і склад видатків державного, зведеного та місцевих бюджетів, спрямованих у соціальну сферу за період 2020-2023 роки.

Таблиця 2.1

Динаміка, склад і структура видатків зведеного бюджету на соціальну сферу у період 2020-2023 рр.

роки		Всього видатки зведеного бюджету, в тому числі:	Всього видатки на соціальну сферу, з них:	охорона здоров'я	духовний і фізичний розвиток	освіта	соціальний захист і соціальне забезпечення
2020	млрд. грн.	1595,4	806,5	175,8	31,7	252,3	346,7
	частка, %	100,0	50,6	11,0	2,0	15,8	21,7
2021	млрд. грн.	1844,4	927,2	203,6	43,4	312,9	367,3
	частка, %	100,0	50,3	11,0	2,4	17,0	19,9
2022	млрд. грн.	3043,5	994,9	215,3	33,6	290,8	455,2
	частка, %	100,0	32,7	7,1	1,1	9,6	14,9
2023	млрд. грн.	4440,9	1078,6	217,4	38,5	308,6	514,1
	частка, %	100,0	24,3	4,9	0,9	6,9	11,6
Темп приросту, млрд. грн.		2845,5	272,1	41,6	6,8	56,3	167,4

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

Показники видатків зведеного бюджету на соціальну сферу в динаміці 2020-2023 років мають тенденцію до зростання з 806,5 млрд. грн. у 2020 році до 1078,6 млрд. грн. у 2023 році, приріст склав 272,1 млрд. грн. Питома вага видатків зведеного бюджету на соціальну сферу за даний період часу коливалася в межах 24,3 % – 50,3 % з тенденцією до поступового зменшення. Так, якщо у 2020 році дана частка складала 50,6 % усіх видатків зведеного бюджету, то у 2023 році вона займали лише 24,3 %. Зменшення цієї частки становило 26,3 %. Такий стан справ обумовлений швидким зростанням обсягу видатків зведеного бюджету на фінансування першочергових потреб в умовах війни: ЗСУ, загальнодержавних функцій, громадського порядку, безпеки і судової влади. Відтак, якщо у довоєнний період у структурі видатків зведеного бюджету видатки на соціальну сферу складали більше 50 %, то у воєнний період вони займають 24,3 % – 32,7 %.

Проводячи аналіз за складовими соціальної сфери слід відмітити, що найбільшу частку серед них займають видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення громадян (див. рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка частки видатків зведеного бюджету України на соціальну сферу за період 2020-2023 років (у %) в розрізі галузей

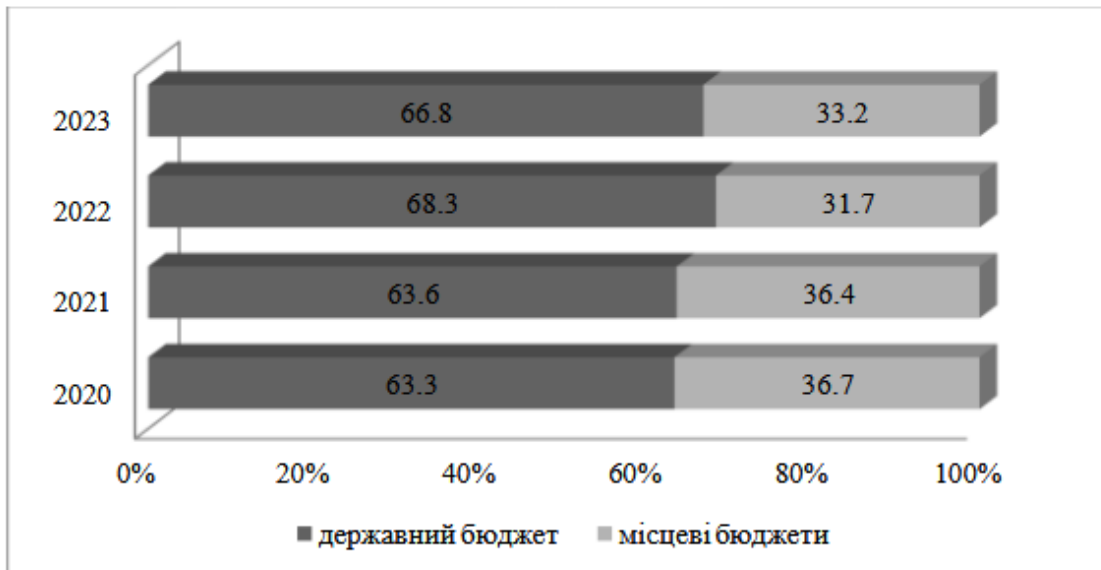
Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

У період 2020-2023 років питома вага видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення була в діапазоні 11,6 % – 21,7 % у структурі усіх видатків зведеного бюджету і має тенденцію до скорочення цього показника. Абсолютні значення видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення зросли на 167,4 млрд. грн. (з 346,7 млрд. грн. у 2020 році до 514,1 млрд. грн. у 2023 році). У структурі видатків зведеного бюджету на соціальну сферу фінансування соціального захисту і соціального забезпечення становило в межах 39,3 % – 47,7 % з тенденцією до зростання. Така ситуація вказує на необхідності нарощення соціального захисту населення в умовах війни, зокрема з'явилися нові види фінансової допомоги – це фінансування внутрішньо переміщених осіб, постраждалих осіб від воєнної агресії росії та виплати допомоги особам, які втратили житло внаслідок ведення воєнних дій.

Близько 30 % видатків зведеного бюджету на соціальну сферу займають видатки на освітню галузь, зокрема ця частка знаходиться в межах 28,6 % – 31,3 % і має тенденцію до скорочення фінансування. Абсолютні значення видатків на освіту за даний період зросли на 56,3 млрд. грн. (з 252,3 млрд. грн. до 308,6 млрд. грн.).

Фінансування сфери охорони здоров'я також характеризується показниками росту на 41,6 млрд. грн. (з 175,8 млрд. грн. до 217,4 млрд. грн.). Відносні показники при цьому зазнали скорочення з 21,8 % у 2020 році до 20,2 % у 2023 році, або на 1,6 відсоткових пункти.

Найменшу питому вагу у структурі видатків на соціальну сферу у зведеному бюджеті України складають видатки на духовний і фізичний розвиток, частка яких коливається в межах 3,4 % – 4,6 %. Співвідношення питої ваги видатків державного і місцевих бюджетів на соціальну сферу за період 2020-2023 років ілюструє рис. 2.2. Так, за усіма аналізованими роками відмічено переважаюче бюджетне фінансування соціальної сфери за рахунок державного бюджету, що складає більше 60 % усіх видатків соціального призначення.

Рис. 2.2. Динаміка питомої ваги витраток державного і місцевих бюджетів у структурі витраток зведеного бюджету України на соціальну сферу у 2020-2023 роках, %

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

У таблиці 2.2 подано динаміку, склад і структуру витраток Державного бюджету України на соціальну сферу. Динаміка абсолютних значень щодо фінансування соціальної сфери за рахунок коштів державного бюджету за період 2020-2023 років вказує на їх ріст на 210,7 млрд. грн. (з 510,2 млрд. грн. до 720,9 млрд. грн.). При цьому частка цих витраток у структурі усіх витраток державного бюджету мала тенденцію до скорочення з 39,6 % до 17,9 % або на 21,7 %.

У складі витраток державного бюджету соціального призначення найбільшими за обсягом бюджетного фінансування є витатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, ріст яких за період 2020-2023 років становив 146,6 млрд. грн. (з 322,7 млрд. грн. до 469,3 млрд. грн.). Питома вага цих витраток у структурі витаткової складової державного бюджету становила в діапазоні 11,7 % – 25,1 % з тенденцією до скорочення, а у структурі витатків державного бюджету соціального призначення ця частка склала від 57,6 % до 65,1 % (див. рис. 2.3). У 2023 році основна увага була спрямована на підтримку людей, які потрапили у складні життєві обставини, обумовлені збройною

агресією росії, стали безробітними та не мали доходів. Зокрема, «в умовах воєнного стану урядом було забезпечено фінансові виплати соціальних допомог з урахуванням наступних розмірів прожиткового мінімуму на одну особу за місяць – 2589 грн., а за основними соціальними і демографічними групами населення: дітей віком до 6 років – 2272 грн.; дітей віком від 6 до 18 років – 2833 грн.; працездатних осіб – 2684 грн.; осіб, які втратили працездатність, – 2093 грн.» [50].

Таблиця 2.2

**Динаміка, склад і структура видатків Державного бюджету України
на соціальну сферу у період 2020-2023 рр.**

роки		Всього видатки державного бюджету, в тому числі:	Всього видатки на соціальну сферу, з них:	охорона здоров'я	духовний і фізичний розвиток	освіта	соціальний захист і соціальне забезпечення
2020	млрд. грн.	1288,1	510,2	124,9	9,8	52,8	322,7
	частка %	100,0	39,6	9,7	0,8	4,1	25,1
2021	млрд. грн.	1491,2	590,0	171,0	15,9	63,8	339,8
	частка %	100,0	39,6	11,5	1,1	4,3	22,7
2022	млрд. грн.	2705,4	679,8	184,3	11,1	58,5	425,9
	частка %	100,0	25,1	6,8	0,4	2,2	15,7
2023	млрд. грн.	4014,4	720,9	179,3	11,8	60,5	469,3
	частка %	100,0	17,9	4,5	0,3	1,5	11,7
Темп приросту	млрд. грн.	2726,3	210,7	54,4	2,0	7,7	146,6

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

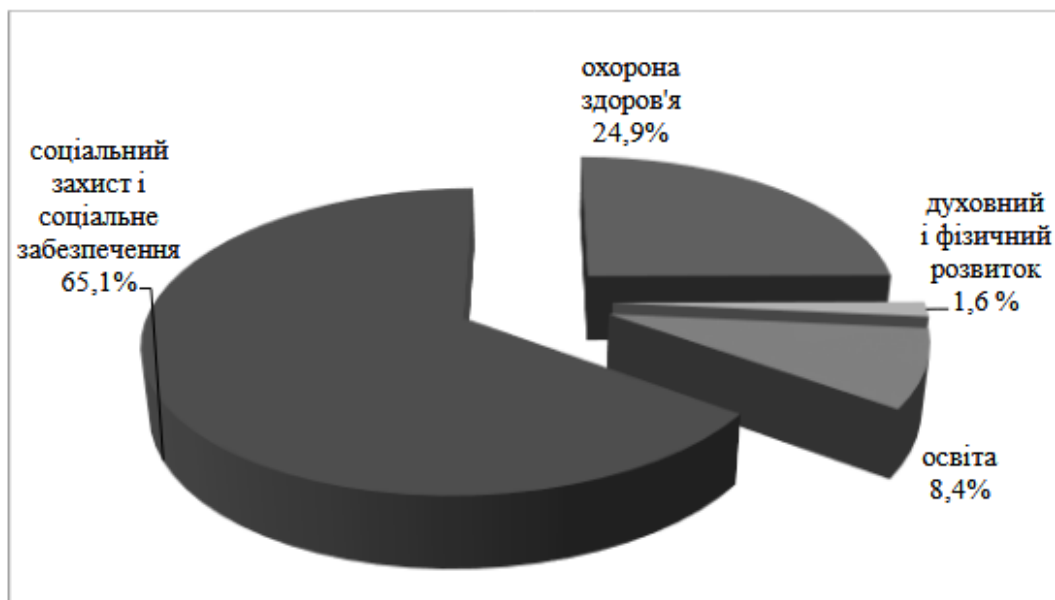
У 2023 році соціальні виплати отримано 5 млн. осіб, яким було спрямовано фінансову допомогу загальним обсягом 138,9 млрд. грн., зокрема:

– на виплату допомоги на облаштування житла внутрішньо переміщеним громадянам – 73,4 млрд. грн. Відповідний порядок, умови, механізм, критерії призначення та особливості виплати допомоги на облаштування житла внутрішньо переміщеним громадянам визначені постановами Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [21] та «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» [22]. Фінансова підтримка внутрьо переміщених осіб на проживання виплачувалася щомісячно в розрахунку на кожну особу, у наступних розмірах: «для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн.; для інших осіб – 2000 грн.» [50];

– «на виплату соціальних допомог та компенсацій, зокрема особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, – 29,3 млрд. грн.;

– на соціальний захист дітей та сім'ї – 24,2 млрд. грн.;

– на підтримку малозабезпечених сімей – 12 млрд. грн.» [50].

Рис. 2.3. Структура видатків Державного бюджету України соціального призначення у розрізі складових видатків у 2021 р. (%)

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

Разом з тим, у 2023 році забезпечено безперебійне фінансування грошових виплат щодо пільг і житлових субсидій на сплату ЖКП, придбання палива у грошовій формі. Також було запроваджено експериментальний проект з надання додаткової підтримки усім отримувачам пільг і субсидій на протязі усього опалювального сезону 2023–2024 років. На дану мету за рахунок коштів державного бюджету було спрямовано 35,5 млрд. грн.

Видатки державного бюджету на освіту у структурі видатків загалом становлять від 1,5 % до 4,3 % і мають тенденцію до скорочення, а у структурі видатків державного бюджету соціального призначення їх частка знаходиться в межах 8,4 % – 10,8 %. Динаміка абсолютних показників видатків державного бюджету на освіту вказує на їх ріст на 7,7 млрд. грн. за період 2020-2023 років (з 52,8 млрд. грн. до 60,5 млрд. грн.). Серед видатків державного бюджету на освіту найбільший обсяг фінансового забезпечення має вища освіта, ця частка у 2023 році становила 76,2 %. Найменшу частку у структурі видатків на освітню галузь займають видатки на позашкільну освіту (0,66 %).

Значне місце у бюджетному фінансуванні соціальної сфери з державного бюджету має сфера охорони здоров'я. Зокрема, у 2023 році частка видатків державного бюджету на охорону здоров'я становила майже 25 % у складі видатків на соціальну сферу та 4,5 % у складі усіх видатків державного бюджету. Динаміка абсолютних показників фінансування сфери охорони здоров'я за період 2020-2023 років зображає зростання на 54,4 млрд. грн. або з 124,9 млрд. грн. до 179,3 млрд. грн.

У структурі усіх видатків державного бюджету на сферу охорони здоров'я найбільшу питому вагу займають видатки на іншу діяльність у сфері охорони здоров'я, частка яких у 2023 році становила 84,8 %. Бюджетне забезпечення функціонування лікарень і санаторно-курортних закладів займає 8,8 % усіх видатків на дану сферу. Найменшу частку в даній групі видатків складають видатки на функціонування амбулаторій і поліклінік – 0,72 %. У 2023 році абсолютні значення видатків державного бюджету на іншу діяльність

з охорони здоров'я становили 177,4 млрд. грн., а видатки на лікарні та санаторно-курортні заклади – 19,6 млрд. грн.

Незначну частку у структурі видатків державного бюджету на соціальну сферу мають видатки на духовний і фізичний розвиток, що становить 1,6 %. Динаміка абсолютних показників видатків державного бюджету на дану групу показує показники зростання на 2 млрд. грн. (з 9,8 млрд. грн. у 2020 році до 11,8 млрд. грн. у 2023 році). Серед цих видатків у 2023 році найбільшу частку становили видатки на культуру і мистецтво – 56 %.

2.2. Видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу: динаміка, склад та характеристика

У сучасних умовах важливим є питання забезпечення економічної стабільності, конкурентоздатності та сприяння соціально-економічному розвитку країни. Одним з основних інструментів соціально-економічного регулювання, спрямованого на досягнення цих цілей, є бюджетні інвестиції. У зв'язку з економічною кризою, а також шоковим станом державних фінансів через пандемію COVID-19 та військове вторгнення Росії, бюджетні інвестиції можуть відігравати стабілізуючу роль, оскільки вони є основою економічного зростання і, відповідно, соціального розвитку. Проте, слід зазначити, що у сфері бюджетного інвестування вже до початку впливу об'єктивних факторів на соціально-економічний розвиток країни існували певні системні недоліки. Ці недоліки пов'язані з неефективним використанням інструментів механізму бюджетного фінансування інвестиційної діяльності країни, а також з відсутністю альтернативних джерел фінансування для місцевих бюджетів, «...не узгодженістю обсягу бюджетних інвестицій джерелам їх фінансування, неоптимальним розподілом бюджетних видатків на поточні та інвестиційні, не врегульованістю нормативно-законодавчої бази бюджетного інвестування, відсутністю ефективного механізму оцінки виконання інвестиційних проектів та їх конкурсного відбору» [48, с. 206].

Динаміка видатків місцевих бюджетів соціального призначення за період 2020-2023 років характеризується зростаючими показниками, за останні чотири роки їх приріст склав 61,8 млрд. грн. (з 296,2 млрд. грн. до 358 млрд. грн.) (див. табл. 2.3.).

Таблиця 2.3

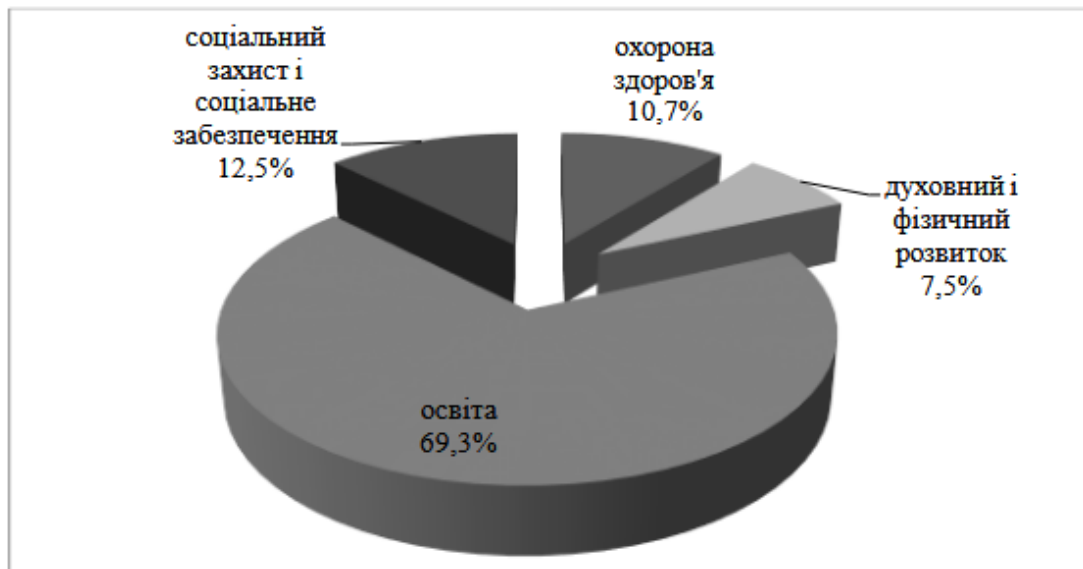
**Динаміка, склад і структура видатків місцевих бюджетів України
на соціальну сферу у період 2020-2023 рр.**

роки		Всього видатки місцевих бюджетів, в тому числі:	Всього видатки на соціальну сферу, з них:	охорона здоров'я	духовний і фізичний розвиток	освіта	соціальний захист і соціальне забезпечення
2020	млрд. грн.	478,1	296,2	50,9	21,9	199,4	24,0
	частка %	100,0	61,9	10,6	4,6	41,7	5,0
2021	млрд. грн.	569,5	337,7	33,1	27,4	249,1	28,1
	частка %	100,0	59,3	5,8	4,8	43,7	4,9
2022	млрд. грн.	484,3	315,1	31,0	22,6	232,3	29,2
	частка %	100,0	65,3	6,4	4,7	48,0	0,5
2023	млрд. грн.	646,8	358,0	38,2	26,7	248,2	44,9
	частка %	100,0	55,3	5,9	4,1	38,4	6,9
Темп приросту	млрд. грн.	168,7	61,8	-12,7	4,8	48,8	20,9

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

Їх частка у структурі видатків зведеного бюджету на соціальну сферу у 2020 році становила 36,7 %, а у 2023 році – 33,2 %. Така ситуація викликана зміною механізмів обрахунку видатків соціального призначення, а саме, що стосується сфери охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення.

У структурі видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу найбільшу питому вагу займають видатки на освіту. Частка видатків на освіту за період 2020-2022 років зросла з 41,7 % до 48 % у структурі видатків місцевих бюджетів загалом, а в структурі видатків місцевих бюджетів саме соціального призначення вона становить – 69,3 % (див. рис. 2.4).

Рис. 2.4. Структура видатків місцевих бюджетів України в розрізі видатків соціального призначення у 2023 році (у %)

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

Динаміка абсолютних значень видаткової частини місцевих бюджетів на освітню галузь вказує на їх ріст за останні чотири роки на 48,8 млрд. грн. (з 199,4 млрд. грн. до 248,2 млрд. грн.). Серед видатків на освіту за рахунок коштів місцевих бюджетів найбільшими сумами фінансового забезпечення характеризується загальна середня освіта (близько 60 %). У 2023 році ці видатки становили 165,6 млрд. грн. Також великим обсягом бюджетного фінансування характеризується дошкільна освіта, вона займає 18,9 % усіх освітніх видатків, у 2023 році даний показник становив 53,2 млрд. грн.

Видатками соціального призначення, які фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів також є видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення. Їх частка у структурі видатків місцевих бюджетів загалом

становить 6,9 % у 2023 році. Динаміка абсолютних показників за останні чотири роки зображає ріст на 20,9 млрд. грн. (з 24 млрд. грн. у 2020 році до 44,9 млрд. грн. у 2023 році). Серед видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення найбільшу питому вагу займає фінансування соціального захисту пенсіонерів. У 2023 році даний показник склав 16,9 млрд. грн., а його частка у структурі цієї групи видатків ставила більше 40,8 %.

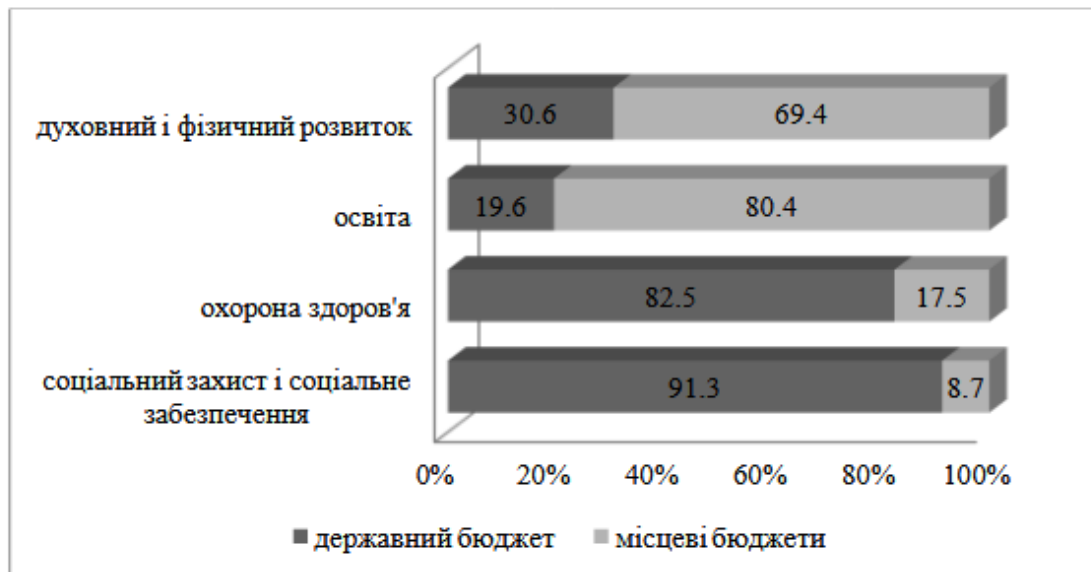
Видатки місцевих бюджетів на медичну галузь єдині у складі видатків соціального призначення, які за період 2020-2023 років зазнали скорочення з 50,9 млрд. грн. до 38,2 млрд. грн. або на 12,7 млрд. грн. Так, у 2020 році їх частка становила 10,6 усіх видатків місцевих бюджетів, або 17,2 % видатків соціального призначення, то у 2023 році частка видатків на охорону здоров'я у загальному обсягу видатків місцевих бюджетів склала 5,9 %, а у структурі видатків соціального призначення – 10,7 %.

Найменшою питомою вагою видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу характеризуються видатки на духовний і фізичний розвиток. Видатки на духовний і фізичний розвиток у період 2020-2023 років зросли на 4,8 млрд. грн. (з 21,9 млрд. грн. до 26,7 млрд. грн.). Їх частка складала 4,1 % у структурі видатків місцевих бюджетів у 2023 році та 7,5 % у структурі видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу. У структурі видатків місцевих бюджетів на фізичний і духовний розвиток 68,2 % займають видатки на культуру і мистецтво і 21,8 % припадає на фізичну культуру і спорт.

На рис. 2.5 подано частку видатків державного і місцевих бюджетів на соціальну сферу в розрізі її окремих складових.

Співвідношення видатків зведеного бюджету на соціальну сферу в розрізі джерел їх фінансового забезпечення вказує на те, що видатки на духовний і фізичний розвиток та видатки на освіту, здебільшого фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів. Так, бюджетне фінансування освітньої галузі вказує на те, що за рахунок коштів місцевих бюджетів у 2023 році було профінансовано 80,4 % усіх видатків на освіту, а за рахунок коштів державного бюджету – лише 17,5 % освітніх видатків. На духовний і фізичний розвиток у

2023 році було спрямовано 69,4 % видатків місцевих бюджетів за даним напрямом, а за рахунок коштів державного бюджету – лише 30,6 %.

Рис. 2.5. Питома вага видатків державного і місцевих бюджетів у структурі видатків зведеного бюджету України за окремими складовими соціальної сфери у 2023 році (у %)

Примітка. Складено автором за даними джерела [27]

Водночас, бюджетне забезпечення соціального захисту і соціального забезпечення та охорони здоров'я в більшій мірі фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Зокрема, у 2023 році фінансування соціального захисту і соціального забезпечення за рахунок коштів державного бюджету становило 91,3 % усіх видатків призначених для даної галузі, а за рахунок коштів місцевих бюджетів було профінансовано лише 8,7 % усіх видатків за даним спрямуванням. Сфера охорони здоров'я також більшою мірою фінансується за рахунок коштів державного бюджету. У 2023 році видатки державного бюджету на медичну галузь становили 82,5 % усіх видатків на сферу охорони здоров'я, а за рахунок місцевих бюджетів було профінансовано лише 17,5 %.

2.3. Бюджетне фінансування соціальних програм та система показників ефективності реалізації бюджетної політики держави у соціальній сфері

Україна продовжує стикатися з величезними втратами у всіх галузях економіки, соціальної сфери та фінансової системи через повномасштабну агресію Росії, що триває з лютого 2022 року. У зв'язку з надзвичайними викликами, спричиненими цим вторгненням, уряд і у 2023 році продовжував надавати перевагу фінансуванню витрат на оборону, соціальний захист та відновлення критичної інфраструктури, забезпечуючи при цьому стабільність у макроекономіці та фінансовій сфері. Завдяки наполегливим зусиллям і підтримці наших міжнародних партнерів у 2023 році вдалося забезпечити фінансування всіх пріоритетних витрат вчасно та повністю: пенсії та соціальні виплати, зарплати медичного персоналу і вчителів, видатки на безпеку та оборону, охорону здоров'я, освіту тощо.

Бюджетне фінансування програм і заходів у соціальній сфері є одними із першочергових в умовах війни. Зокрема, пенсійне забезпечення у 2023 році було профінансовано у повному обсязі. Касові видатки з державного бюджету для фінансового забезпечення виплати пенсій, підвищень, надбавок до пенсій, визначених пенсійними програмами, а також дефіциту коштів Пенсійного фонду склали 273,7 млрд. грн., зі спеціального фонду державного бюджету було виділено 1,8 млрд. грн. У 2023 році було проведено індексацію пенсійних виплат усім категоріям пенсіонерів, а проведено індексацію пенсійних виплат 19,4 тис. особам з числа державних службовців, науковців, працівників органів місцевого самоврядування.

На виплату одноразової грошової підтримки ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань до святкування Дня Незалежності нашої країни спрямовано видатки у сумі понад 1,0 млрд. грн. У 2023 році значну увагу було приділено питанням соціальному захисту осіб з інвалідністю, а також дітей з інвалідністю. Загальний обсяг бюджетного фінансування соціального захисту

осіб з інвалідністю склав 3,4 млрд. грн. (зокрема, по спеціальному фонду – 0,2 млрд. грн.).

У 2023 році було впроваджено експериментальні проекти з метою перетворення системи надання соціальних послуг, спрямованих на наближення їх до потребуючих та вразливих груп населення, які не можуть самостійно подолати труднощі. Ці проекти фінансувалися за рахунок бюджетної програми «Соціальний захист громадян у складних життєвих обставинах», а саме:

- надання закладами охорони здоров'я, які відносяться до сфери управління Міністерства соціальної політики, певних соціальних послуг для осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, які є внутрішньо переміщеними особами, що перебувають у складних життєвих обставинах, бюджетне фінансування цього напрямку становило 28,9 млн. грн.;

- впровадження договірної форми з надання соціальних послуг щодо соціального супроводу військовослужбовців і членів їхніх сімей у військових частинах ЗСУ, бюджетне фінансування яких становило 0,6 млн. грн.;

- запровадження комплексних соціальних послуг з формування життєстійкості громадян.

У 2023 році з метою підтримки ветеранів війни та членів їхніх сімей виділено бюджетні кошти у сумі 7 млрд. грн., що дозволило надати їм фінансову підтримку. Зокрема, бюджетні ресурси у 2023 році було спрямовано на:

- виплати грошової компенсації за отримання житлових приміщень 2,6 тис. осіб, які захищали незалежність, територіальну цілісність та незалежність України та осіб з числа членів їх сімей у сумі 5,9 млрд. грн.;

- виплати одноразової грошової допомоги у випадку смерті або отримання інвалідності окремих категорій громадян відповідно до ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» у сумі понад 0,3 млрд. грн.;

- проведення заходів із психологічної допомоги, професійної, соціальної адаптації, розвитку спорту ветеранів війни, забезпечення санаторно-курортним

лікуванням «громадян, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, виготовлення для них бланків посвідчень та нагрудних знаків – 0,3 млрд. грн.» [50];

- забезпечення фінансової підтримки ветеранів через Український ветеранський фонд спрямовано 237,8 млн. грн.;

- проведення заходів щодо підтримки ветеранів, героїзації, розвитку ветеранського руху та вшанування пам'яті захисників Вітчизни, взаємодію з ГО ветеранів, створення та постійну підтримку Національного військового меморіального кладовища виділено кошти у сумі 13,4 млн. грн.

Проведення заходів з питань державної політики щодо молоді та її національно-патріотичного виховання було забезпечено фінансовими ресурсами в обсязі 26,9 млн. грн., зокрема:

- забезпечено проведення 45 міжнародних та всеукраїнських заходів;
- створено та реалізовано 22 проекти молодіжних і дитячих громадських організацій, а також інститутів громадянського суспільства;

- забезпечено виплату 1,0 тис. Премій КМУ за особливі досягнення молодого покоління у розбудові України;

- забезпечено функціонування Українського молодіжного фонду та Всеукраїнського молодіжного центру. У реалізації проектів і заходів цих організацій було долучено понад 500 представників.

З метою оздоровлення та відпочинку дітей було спрямовано 152,5 млн. грн. бюджетних коштів, за рахунок яких проведено оздоровлення 6,5 тис. дітей, а також здійснено фінансову підтримку дитячим оздоровчим таборам відпочинку МДЦ «Артек» та ДЦ «Молода гвардія».

В контексті створення мережі спеціалізованої служби з підтримки осіб, які постраждали від насильства вдома, спрямовано близько 118,0 млн. грн., за рахунок яких було створено 9 притулків, 25 консультативних служб, 31 денний

центр. 1,2 млн. грн. бюджетних коштів було спрямовано на розвиток сімейних або наближених до сімейних типів виховання дітей. Ці кошти спрямовано на підтримку 6 комунальних та 1 приватного будинків шляхом надання державної допомоги дітям, які в них виховуються.

До бюджетних програм соціального призначення, реалізованих у 2023 році, слід віднести представлення України на міжнародній спортивній арені та підвищення іміджу країни, на реалізацію якої було спрямовано 3,5 млрд. грн. Основні напрями використання коштів за даною програмою представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

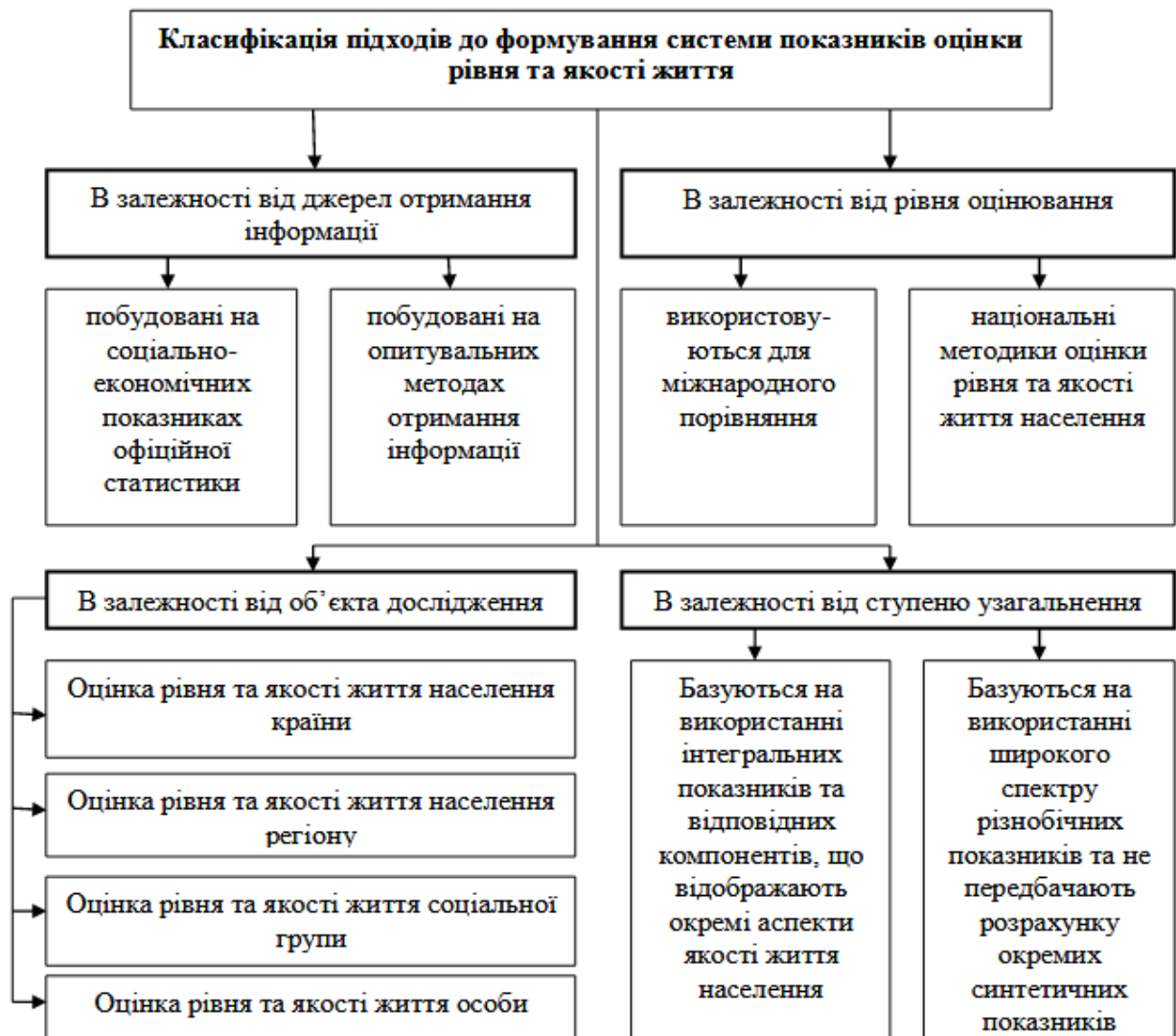
Основні напрями використання коштів за програмою «Представлення України на міжнародній спортивній арені та підвищення іміджу країни» у 2023 році

№ п/п	Основні напрями	Обсяг бюджетного фінансування, млн. грн.
1.	підготовка та участь українських спортсменів у зимових Дефлімпійських, Європейських іграх, олімпійських фестивалях, у зимових Юнацьких Олімпійських іграх 2024 року;	170,9
2.	забезпечення національних збірних команд, їх підготовка та участь у понад 3 400 державних та міжнародних заходах, їх відзнака;	2682,6
3.	створення належних умов для забезпечення тренувального процесу українських спортсменів на реконструкцію, будівельно-ремонтні роботи баз олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки;	194,3
4.	розвиток олімпійського, паралімпійського, фізкультурно-спортивного, учнівського та студентського спортивного рухів;	350,5
5.	реалізація соціального проекту «Активні парки – локації здорової України»	77,6

Примітка. Складено автором за даними джерела [50]

У звіті про фінансовий стан грошових ресурсів держави та їх обмеженість у контексті зростаючих соціальних потреб виникає необхідність у раціональному та ефективному використанні коштів, що надходять у державний бюджет. Для оцінки результативності бюджетної політики у сфері соціального захисту Н. Овчарова пропонує порівняти динаміку змін різних

показників якості життя населення та рівня розвитку соціальної сфери з обсягами видатків на соціальні програми з бюджету. У даному випадку доволі важливим етапом оцінки є «...вибір показників, які б дозволили оцінити якість життя чи певну складову соціальної сфери. Існуючі методичні підходи до формування системи показників рівня та якості життя населення, що використовуються в міжнародній та вітчизняній практиці, передбачають використання як комплексних індикаторів так і набору відповідних кількісних та якісних показників» [1; 14; 17], які згруповано за різними специфічними ознаками (див. рис. 2.6).

Рис. 2.6. Класифікація методичних підходів до оцінки якості та рівня життя населення [42]

Для оцінки якості життя населення та рівня розвитку соціальної сфери країни можна обрати з широкого спектру статистичних показників, але аналіз усіх можливих показників неможливий. Запропоновано умовно класифікувати статистичні показники, що відображають якість життя населення, на кілька категорій: показники рівня життя, стану здоров'я, освіти та інші «значимі» індикатори (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Статистичні показники якості життя та рівня розвитку
соціальної сфери [42, с. 166]**

Показники рівня життя населення	Показники стану здоров'я	Показники стану освіти	Наявність «знакових предметів»
Кількість населення	Рівень смертності дітей віком до 5 років, кількість померлих дітей відповідного віку на 1000 народжених живими	Охоплення дітей дошкільними закладами, у % до кількості дітей відповідного віку	Володіння автомобілем
ВВП на душу населення	Рівень материнської смертності, кількість материнських смертей на 100 тис. народжених живими	Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %	Володіння квартирою
Природний приріст населення	Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції на 100 тис. населення	Чистий показник охоплення вищою освітою осіб віком від 17 до 22 років, %	Володіння сучасним телевізором
Середньо очікувана тривалість життя при народженні	Кількість осіб з вперше встановленим діагнозом туберкульозу (в т. ч. органів дихання) на 100 тис. населення		Володіння мобільним телефоном
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	Захворюваність населення		
Частка бідного населення	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення		
	Кількість лікарняних закладів		

Відбір базових показників для кожної з підгруп значення Н. Овчарова зробила на основі «Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм», «Програми розвитку тисячоліття ООН», а також «методичних

підходів з урахуванням матриці завдань та індикаторів національних цілей розвитку тисячоліття, основних соціальних стандартів та основних напрямів бюджетної політики в соціальній сфері» [42].

Таблиця 2.6

Основні індекси оцінки якості і рівня життя населення в країні [15]

Назва індексу	Загальна характеристика
Індекс процвітання країн світу (The Legatum Prosperity Index)	Комбінований показник, який вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя та процвітання, і який випускається з 2006 року британським аналітичним центром The Legatum Institute
Міжнародний індекс щастя (Happy Planet Index)	Відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу. Був запропонований New Economics Foundation (NEF) у липні 2006 року. Головне завдання індексу відобразити «реальний» добробут націй
Індекс якості життя (Quality-of-life index)	Розроблений компанією Economist Intelligence Unit, ґрунтується на методології, яка пов'язує результати досліджень за суб'єктивною оцінкою життя в країнах з об'єктивними детермінантами якості життя в цих країнах
Індекс людського розвитку (Human Development Index - HDI)	Складається Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) і використовується в рамках спеціальної серії доповідей ООН про розвиток людини
Індекс рівня освіти в країнах світу HDI (HDI: Education Index)	Комбінований показник Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), що розраховується як індекс грамотності дорослого населення та індекс сукупної частки учнів, які здобувають освіту.
Індекс тривалості життя HDI (HDI: Life Expectancy Index)	Комбінований показник Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), що характеризує середню очікувану тривалість життя в країнах світу
Індекс здоров'я HDI (HDI: Health index)	Комбінований показник Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), що характеризує стан здоров'я населення
Рейтинг країн за рівнем життя (Quality of Life Index)	Визначає країни, найбільш сприятливі для проживання. Даний рейтинг щорічно складає американський журнал International Living
Індекс недієздатності країн (Failed States Index)	Комплексний показник, що характеризує здатність (нездатність) влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні

Основним критерієм відбору відповідного індексу є «...присутність в ньому України, оскільки цілий ряд провідних міжнародних індексів (OECD Better Life Index, рейтинг якості життя від European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions та інші) в результатах досліджень

та рейтингування не містить даних про Україну» [57]. Повний перелік вибраних індексів оцінки якості та рівня життя громадян наведено в таблиці 2.6.

Серед основних завдань бюджетної політики країни можна виділити наступні:

- створення сприятливих умов для розвитку виробничого потенціалу, сприяння сталому економічному та соціальному прогресу країни;
- надання суспільних послуг громадянам, враховуючи реальні можливості бюджету;
- поступове підвищення рівня соціальних стандартів для населення;
- реформування міжбюджетних відносин для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку територій.

Таким чином, серед основних пріоритетів у реформуванні практики здійснення видатків державного та місцевих бюджетів на соціальні потреби є удосконалення методів оцінки їхньої ефективності. Оцінка таких витрат повинна враховувати різні показники, що об'єктивно відображають результат від їх витрачання. Зокрема, можна виділити:

- показники продуктивності, що відображають обсяг результату за одиницю витрат (наприклад, кількість випущених учнів або пролікованих пацієнтів на кожну одиницю витрат);
- показники результативності, що вказують на співвідношення між очікуваним результатом та витратами (наприклад, кількість випущених учнів з високими балами або пацієнтів з позитивними результатами лікування);
- показники якості, що вимірюють рівень соціальних параметрів на кожну одиницю витрат (наприклад, зміна рівня доступності освіти або рівня захворюваності на певні хвороби);
- показники відповідності соціальним потребам, які відображають значення соціологічних оцінок на кожну одиницю витрат (наприклад, оцінка населення якості та доступності медичних та освітніх послуг).

Висновок до розділу 2

Показники видатків зведеного бюджету на соціальну сферу зростали в динаміці з 806,5 млрд грн у 2020 році до 1078,6 млрд грн у 2023 році, що відповідає приросту на 272,1 млрд грн. Питома вага цих видатків змінювалася у межах 24,3 % – 50,3 %, з поступовою тенденцією до зменшення. Наприклад, у 2020 році вони становили 50,6 % усіх видатків зведеного бюджету, тоді як у 2023 році ця частка скоротилася до 24,3 %. Це зменшення становило 26,3 %. Такий тренд пояснюється стрімким зростанням видатків на фінансування невідкладних потреб у час війни: Збройних Сил, загальнодержавних функцій, забезпечення громадського порядку, безпеки та судової влади. Таким чином, якщо до початку війни більшість видатків зведеного бюджету припадала на соціальну сферу, то у воєнний період ця частка становить 24,3 % – 32,7 %.

Бюджетне фінансування соціальної сфери забезпечується як за рахунок коштів державного, так і місцевих бюджетів. Звернення до співвідношення частки видатків державного та місцевих бюджетів у фінансуванні соціальної сфери свідчить про переважання видатків державного бюджету, частка якого становила від 63,3 % до 68,3 % у період з 2020 по 2023 рік.

У сфері бюджетних видатків соціального призначення видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення фінансуються на більш як 91 % за рахунок коштів державного бюджету, а область охорони здоров'я – на більш як 82 %. Сфери, такі як освіта, духовний та фізичний розвиток, в основному фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у відсотковому співвідношенні відповідно 80,4 % та 69,4 %. Загальний обсяг фінансування освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів у 2023 році становив 248,2 млрд грн. У той же час, близько 20 % (60,5 млрд. грн. у 2023 році) видатків державного бюджету спрямовується на освітню галузь. Понад 86 % видатків на освіту за рахунок коштів державного бюджету припадає на фінансування закладів і установ вищої освіти.

Бюджетні інвестиції у сферу соціального розвитку охоплюють видатки з державного та місцевих бюджетів, спрямовані на фінансування державних цільових програм у сфері соціального призначення для всієї країни, окремих регіонів, галузей або секторів. Такі державні цільові програми фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і реалізуються через програмно-цільовий метод бюджетування. У зв'язку з обмеженістю бюджетних ресурсів важливо визначити пріоритетні напрями реалізації програм та заходів інвестиційної політики. Для цього необхідно провести інвентаризацію існуючих бюджетних програм і проектів, оцінити їх економічний та соціальний вплив у перспективі, а також оцінити реальний потенціал та ефективність їх реалізації.

Кожного року понад 20% державного бюджету спрямовується на програму «Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні». Проте, існуюча система соціального захисту, особливо система надання пільг та субсидій, не забезпечує належного рівня підтримки найбільш вразливих груп населення, навіть при зростаючій частці видатків на ці цілі. Постійний дефіцит фінансування соціальних програм пояснюється, передусім, необґрунтованістю і неефективністю існуючої системи пільг, яка не відвертає бідність. Недостатній обсяг фінансування та недоліки у методології розробки та обґрунтування показників ефективності також призводять до невиконання державних цільових програм соціальної підтримки населення. Таким чином, існуючі програми та їх фінансування не повністю відповідають завданням раціонального використання державних коштів.

Аналіз та оцінка показників бюджетного фінансування соціальної сфери показали збільшення навантаження на державні соціальні видатки. При цьому фінансування соціальної сфери в основному має споживчий характер і супроводжується зростанням випадків порушень бюджетних правил та неефективним використанням коштів.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

3.1. Європейський досвід ефективної реалізації бюджетної політики соціального спрямування та можливість його використання у вітчизняній практиці

Шлях до створення єдиної соціальної політики Європейського Союзу пролягав через кілька століть європейської історії, де соціальні конфлікти, зіткнення інтересів та економічні потрясіння спричиняли великі виклики. Найбільш гострі соціально-політичні та економічні протиріччя спостерігалися під час революцій та воєн, які періодично охоплювали європейський континент. У ХХ столітті пошук розв'язання складних соціальних проблем став підвищено актуальним. З початком ХХ століття Європа стикалася з глибокою поляризацією, коли невелика еліта контролювала значну частину національного багатства, що призводило до наростання соціальної напруги у суспільстві. Наслідком цього стали революція 1905 року в Росії, Жовтнева революція 1917 року, події в Німеччині, Австрії, Угорщині та Фінляндії, а також зростання комуністичного руху та Комінтерну. Ця ситуація сприяла перемозі націонал-соціалістів у Німеччині на початку 1930-х років та приходу до влади режиму Б. Муссоліні в Італії. З часом у суспільстві виникла дилема: чи обирати революцію, чи еволюцію як метод вирішення соціальних протиріч.

Частина представників капіталу та правлячої еліти західноєвропейських держав висунула власну програму щодо вирішення соціальних проблем. Вони пропонували підходи, які не ґрунтувалися на використанні тиску, репресій чи силових методів, а зорієнтовані на забезпечення поступового розвитку економіки.

У країнах Західної Європи виникла стратегія попередження, яка допомогла уникнути серйозних соціальних проблем, що загрожували економічному зростанню та конкурентоспроможності. Ідеї Джона Мейнарда

Кейнса про активну роль держави у регулюванні економіки, забезпечення стійкості у суспільному виробництві та управління зайнятістю були в основі соціально-економічної стратегії влади на Заході. Ця політика супроводжувалася задоволенням вимог профспілок, які стали значним суспільним рухом. Багато країн Західної Європи впровадили соціальні реформи, такі як: скорочення робочого дня до 8 годин, впровадження системи соціального страхування, збільшення відпусток з оплатою, розширення прав профспілок і т.д. Проте, після війни складні соціальні проблеми вибухнули знову, що виявилось в масових страйках та збагаченні їх соціально-політичним змістом. Це все відбувалося на тлі погіршення економічної ситуації [13, с. 66].

Соціально-політична нестабільність не лише загрожувала основам суспільства та влади, але й гальмувала економічний прогрес у країнах Західної Європи. Це заважало реагувати на виклики науково-технічного розвитку, який породжував зміни в структурі виробництва та характері робочої сили, серед інших нових соціальних явищ. Уряди Західної Європи, під впливом цих факторів, почали відчувати термінову необхідність у вирішенні соціальних проблем, використовуючи потенціал капіталізму. Було очевидно, що треба зменшити розрив між можливостями капіталістичного виробництва і реальними умовами життя найманих працівників. Національні державні системи не могли адекватно забезпечити розвиток соціальної сфери, хоча вони робили певні спроби. Були створені соціальні програми різних видів, але вони не відповідали реальним потребам ні за масштабом, ні за рівнем реалізації. У такій ситуації стала важливою необхідність згладжувати соціальні проблеми і створювати умови для економічного зростання. Одним з напрямів у цьому пошуку стало прагнення вирішувати складні соціальні питання на шляху до європейської інтеграції [40, с. 170].

Початкові угоди щодо створення європейських співтовариств, підписані у 1951 та 1957 роках, відзначили початок процесів інтеграції в економічній сфері шести країн Європи: Італії, Франції, Нідерландів, Німеччини, Люксембургу та Бельгії. Хоча ці угоди також згадували питання соціального захисту, їхня

акцентуація більш схилилася до декларативного характеру. Зокрема, пріоритетом серед соціальних прав було визнано право на працю. Найбільш широкі соціальні гарантії були визначені в Договорі про злиття виконавчих органів ЄСВС, Євратому та ЄЕС, який був підписаний 8 квітня 1965 року. Згідно даного документу, «...держави – члени ЄЕС зобов’язалися не вводити обмежень на право проживання та економічну діяльність на території своїх країн стосовно громадян інших держав, що підписали договір. Особливо підкреслювалася необхідність боротьби з дискримінацією за національною ознакою і забезпечення рівності чоловіків і жінок» [38, с. 100].

Неабияка увага «..була приділена створенню та зміцненню інститутів соціального діалогу на суспільному рівні» [38, с. 101]. Ухвалення Хартії про основні соціальні права працівників у 1989 році свідчить про те, що інститути Європейського Союзу належним чином розуміли важливість «соціального аспекту» процесів інтеграції. Текст Хартії було схвалено на засіданні Європейської Ради у 1989 році. У ньому особлива увага приділялася питанням галузевої конкуренції. Витрати на соціальні гарантії «стали фактором, який був враховуваний компаніями при виборі країни для розміщення капіталу та виробництва. Представники профспілок стверджували, що ринковий механізм конкуренції в межах ЄС підриває досягнення в сфері соціального захисту і може призвести до поступового й непрямого процесу «ерозії» соціальної політики» [69]. Хартія фіксувала 12 основних соціальних прав працівників, які держави-члени Європейського Союзу зобов’язувалися забезпечити «на належному рівні». Істотним недоліком Хартії було те, що «...її дія обмежувалась правами працівників і не поширювалась на всіх громадян» [57, с. 11].

Базові принципи державної соціальної політики, виписані в Хартії, були закріплені в Угоді про соціальну політику, підготовлену як окремий документ, а саме Додаток до Маастрихтського договору 1992 року. Маастрихтським договором введено поняття «...громадянства Європейського Союзу, яке для європейців нерозривно пов’язано із соціальними правами» [56, с. 49].

З 1997 року Великобританія бере на себе соціальні обов'язки на рівні країн ЄС. Нові країни – члени ЄС, які «...приєдналися в 1995 р. – Австрія, Швеція та Фінляндія, також перейняли на себе зобов'язання в соціальній сфері. Саме з кінця 1990-х рр. можна говорити про те, що був створений механізм ухвалення рішень і контролю за здійсненням соціальної політики в рамках Союзу» [29, с. 207]. Отже, інституції, органи та агентства Союзу мають дотримуватися прав, які визначені у Хартії. Цей самий обов'язок покладено на держави-члени ЄС, які здійснюють імплементацію законодавства Союзу. Суд Європейського Союзу уважно стежить за тим, як держави-члени та органи Союзу виконують ці обов'язки. Також Суд має право тлумачити всі положення Хартії [68]. Проте, залишається проблема реалізації закріплених прав та досягнення тих же самих гарантій у соціальній сфері на рівні країн Союзу, які досягли цього в державах з розвиненою системою соціального захисту населення.

Під час дослідження ролі європейських країн у розвитку соціальної функції держави варто відзначити, що ця роль є дуже значущою. Протягом півтора століття пройдено довгий шлях від приватної благодійності та перших ознак державного патерналізму до визначних концепцій, таких як соціальне партнерство, загальний добробут та соціальна ринкова економіка, які є основою для побудови соціальної політики держави. Ця політика охоплює такі сфери соціального життя населення, як зайнятість та міграція, доходи й оподаткування, освіта, захист прав споживачів, охорона здоров'я, організація дозвілля та туризм, а також соціальне забезпечення. Відповідно, органи державної влади у багатьох країнах керуються «...не лише важелями приватного інтересу, а й критерієм суспільних потреб, який далеко не завжди збігається з ринковими принципами й сприймається державою як результати тривалого тиску соціал-демократичних течій та профспілок» [2].

Вказані висновки призвели до декількох ключових моментів:

1) державне регулювання у європейських країнах отримало значне соціальне наповнення через централізовані фонди грошових коштів. Це суттєво змінило характер суспільних відносин у цих країнах порівняно з передвоєнною епохою;

2) «реальний соціалізм» перестав боротися з альтернативною суспільною системою не лише у сфері економіки, а й у реалізації заявлених соціальних цілей;

3) в європейських країнах відбулася суттєва зміна базових функцій держави. Якщо раніше вона обмежувалася лише участю як «охоронець порядку», то у XXI столітті головним напрямом її діяльності стало комплексне регулювання економічних та соціальних процесів. Ці зміни в структурі механізму розвитку європейської спільноти підштовхнули до переосмислення фундаментальних зв'язків і проблем, що виникають у трикутнику: «ринкова система виробництва - громадянське суспільство – держава», зокрема стосовно аналізу реального впливу держави на регулювання взаємовідносин між працівниками та роботодавцями.

Головною метою соціальної політики країн Європейського Союзу є підвищення якості умов праці та рівня життя громадян, сприяння зайнятості населення та створення рівних можливостей, а також забезпечення обов'язкового мінімуму соціального захисту для всіх членів союзу. При формуванні нової соціальної політики ЄС потрібно враховувати кілька ключових аспектів [40, с. 172]:

- зростання вкладень соціальної політики у економічний розвиток, конкурентоспроможність і соціальну єдність через постійне оновлення організації праці та реформи системи соціального захисту;

- стимулювання інвестицій у молодь і дітей;

- продовження трудового життя шляхом розширення зайнятості не лише серед старших за віком працівників, але й серед молоді;

- стимулювання демографічних процесів та вдосконалення імміграційної політики для стимулювання молодих сімей до народження дітей;

– забезпечення ефективного управління соціальною сферою у всіх країнах ЄС, враховуючи їхні індивідуальні особливості.

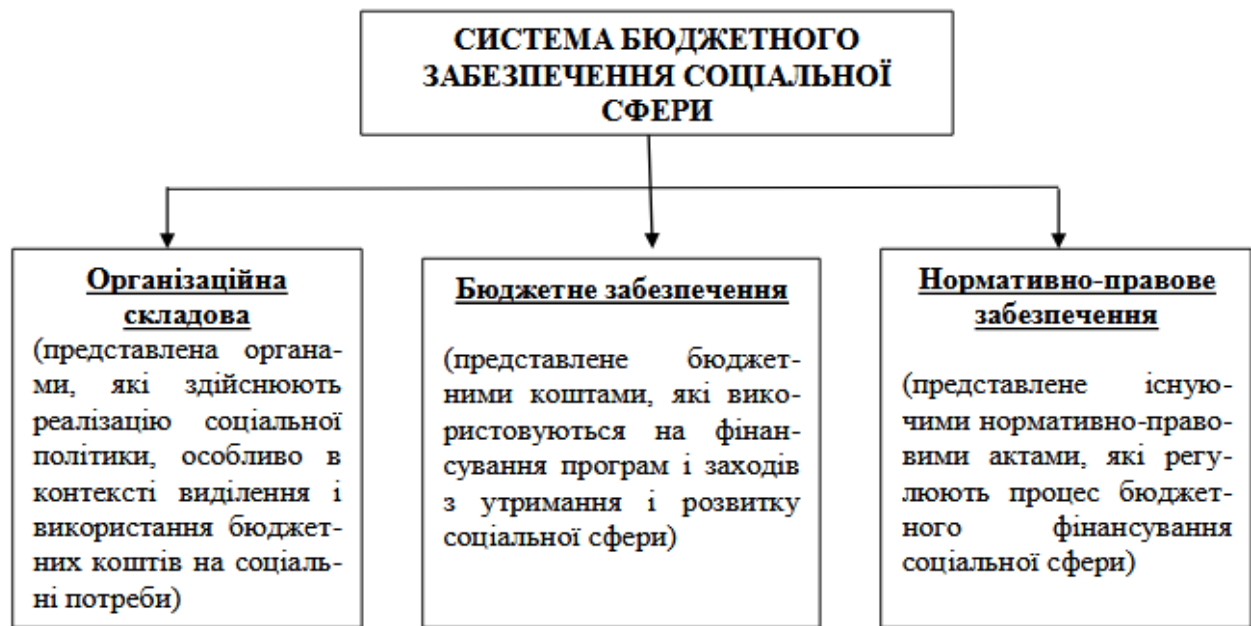
Таким чином, бюджет будь-якої країни відіграє значну роль у забезпеченні ефективної соціально-економічної політики. Належні бюджетні ресурси та їх ефективне використання є ключовими для фінансової стабільності держави. Україна переживає трансформаційні процеси у сфері бюджетного управління, що мають свої особливості. Це вимагає пошуку ефективних рішень для вирішення актуальних проблем соціального життя країни.

3.2. Напрями удосконалення бюджетної політики держави в соціальній сфері та підвищення ефективності її реалізації

В умовах розвинутої ринкової економіки бюджетні інвестиції в багатьох країнах стають важливим джерелом фінансових ресурсів для реалізації соціально-економічних заходів та програм розвитку. Особливо важливою є роль бюджетних інвестицій у забезпеченні функціонування соціальної складової бюджету загалом та його адміністративно-територіальних одиниць зокрема. Проте в Україні наразі існує проблема дефіциту фінансування для реалізації інвестиційних та інноваційних проектів загалом, а також в сфері соціальної сфери зокрема, що потребує пошуку додаткових альтернативних джерел фінансування, та «...потребує нових підходів до здійснення перетворень, забезпечення яких дасть змогу вирішити проблему нестачі бюджетних ресурсів» [7, с. 155]. Адже провідним джерелом фінансування соціальної сфери є саме бюджетні ресурси.

На рис. 3.1 представлені компоненти системи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні, які включають організаційний аспект, бюджетне фінансування та нормативно-правову базу для їх практичної реалізації. Фінансування соціальної сфери передбачає вкладення державних інвестиційних ресурсів у розвиток людського потенціалу. Важливо зауважити, що

інвестування у розвиток людського капіталу завжди приносить прямий або опосередкований дохід його власникові, при цьому термін вкладення інвестицій значно довший, ніж у інших напрямках інвестування, таких як, наприклад, в основні фонди. Однак ефективність їх використання в декілька разів перевищує обсяги витрат.

Рис. 3.1. Складові системи бюджетного забезпечення соціальної сфери

Примітка. Складено автором.

Відмітимо, що інвестиції, спрямовані у людський розвиток, володіють власними специфічними особливостями, представленими у таблиці 3.1.

Для забезпечення відповідності і обґрунтованості державних мінімальних стандартів потрібно періодично переглядати їх, враховуючи законодавчі норми, соціально-економічні умови та стан надання соціальних послуг в країні. Протягом останніх років мережа бюджетних установ формувалася, не враховуючи тенденцій зміни населення та потреб регіонів, що суперечить міжнародному досвіду фінансування соціально-культурної сфери. Це призводить до неприйнятної структури видатків на ці установи. Наприклад, в Україні на одного вчителя припадає близько 9 учнів, тоді як у Франції це число

становить 19, у Німеччині – 18, у Нідерландах – майже 16, а навіть у нових членах Європейського Союзу, таких як Польща і Словаччина, вже 16–17 учнів на одного вчителя.

Таблиця 3.1

Специфічні ознаки інвестицій в розвиток людського капіталу [5, с. 227]

№ п/п	Специфічні ознаки
1.	– віддача від інвестицій у людський капітал безпосередньо залежить від тривалості його використання, тобто від кількості років працездатного періоду, що залишилися в людині. При цьому інвестиції на ранніх етапах життя людини дають вищу віддачу у далекому майбутньому і чим вони триваліші та якісніші, тим більш значний і тривалий ефект ці інвестиції принесуть;
2.	– інвестиції в людський капітал приносять вищу віддачу, ніж вкладення в інші види капіталу як з погляду окремої людини, так і суспільства в цілому;
3.	– інвестиції в людський капітал мають подвійний ефект, оскільки інвестування в здобуття освіти, належне отримання медичних послуг не тільки покращують якісні характеристики певного носія людського капіталу, а й одночасно збагачують професійний досвід, підвищують майстерність тієї людини, яка ці послуги надає;
4.	– людський капітал піддається фізичному й моральному зношенню. Фізичний знос зумовлений природним старінням людини, а моральний – застаріванням знань або зміною цінності одержаної освіти;
5.	– людський капітал здатний нагромаджуватися та примножуватися в процесі його використання. За рахунок здійснення трудової діяльності та систематичного підвищення професійного рівня шляхом навчання і перепідготовки відбувається нагромадження людського капіталу, а використання людського капіталу є запорукою його примноження;
6.	– структура, джерела й характер вкладень у людину зумовлені історичними, культурними, національними умовами та традиціями, а також рівнем доходів (заробітків) окремих носіїв людського капіталу.

На сьогоднішній день в Україні актуальним є продовження освітньої реформи, яка базується на ефективній оптимізації мережі освітніх закладів. Цей процес передбачає не лише закриття малокомплектних шкіл, але й створення нових або відновлення роботи дошкільних навчальних закладів у відповідності до потреб суспільства. Скорочення кількості малокомплектних шкіл, при належній організації транспортування учнів до інших навчальних закладів, в цілому можна оцінити позитивно. Практика показує, що в таких школах витрати на навчання одного учня у 2-3 рази перевищують середні показники, а якість освіти залишає бажати кращого. Ці школи мають недостатню матеріальну базу, учні отримують індивідуальне навчання, а вчителі

викладають кілька предметів одночасно. Тому переведення дітей до кращих шкіл не лише економить бюджетні кошти, але й створює умови для отримання ними більш якісної освіти.

На сучасному етапі реформування освітньої системи важливим аспектом є створення освітніх округів. Це є добровільним об'єднанням різних освітніх закладів (дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійних та вищих навчальних закладів) в межах адміністративно-територіальних одиниць. Метою діяльності цих округів є створення умов для отримання громадянами загальної середньої освіти, профільного навчання та всебічного розвитку особистості. Також вони включають заклади культури, фізичної культури і спорту тощо. Для ефективного використання матеріально-фінансових ресурсів, впровадження інноваційних навчальних методик і надання методичної допомоги в межах освітнього округу передбачено виділення опорного навчального закладу.

Доволі дискусійним питанням сьогодні залишається «...оптимізація медичних закладів у рамках реформування системи охорони здоров'я, серед потенційних ризиків якої небезпідставно називають тотальне ненадання допомоги мешканцям сільської місцевості, різке зростання смертності» [32].

Оскільки право на життя є найвищою соціальною цінністю на рівні Конституції країни, а доступність медичної допомоги становить фундаментальне соціальне право людини, важливість цих аспектів очевидна. Незважаючи на те, що процес реформи вже розпочався, ще залишаються невирішеними правові аспекти, а також ряд інших важливих проблем, які потребують уваги.

На центральному рівні планується створення комплексу медичних закладів для надання вторинної медичної допомоги у госпітальному окрузі. Цей комплекс включатиме лікарні інтенсивного догляду, реабілітаційні та планові лікарні, хоспіс та спеціалізований медичний центр. Разом з тим, реформа вбачає «...ліквідацію багатопрофільних лікувальних закладів на низовому рівні (районних поліклінік, дільничних лікарень у сільських районах та ін.) і створення на їх основі центрів первинної медико-санітарної допомоги, до

складу яких входитимуть амбулаторії сімейної медицини, фельдшерсько-акушерські та медичні пункти» [26]. В результаті заплановано скоротити мережу неефективних закладів охорони здоров'я, що призведе до зменшення кількості персоналу. Це дозволить зекономити бюджетні кошти та направити їх на удосконалення матеріальної бази закладів вторинної медичної допомоги та підвищення зарплати у сфері охорони здоров'я. Однак, не дивлячись на позитивні очікування від реформи, перші результати створюють підстави для сумнівів у її належній підготовці.

По-перше, інститут сімейного лікаря в Україні тільки розвивається, і населення ще сумнівається у рівні медичних послуг, які ними надаються. Деякі експерти вважають, що система підготовки сімейних лікарів в Україні не є якісною: багато з них мають обмежені знання і досвід, і часто функціонують як «диспетчери», що направляють пацієнтів до інших спеціалістів. Зазначене підтверджує стан справ у пілотних областях, де «...населення обминає амбулаторії сімейної медицини, звертаючись напряму до спеціалізованих медичних закладів» [11]. Іншим результатом впровадження нової схеми може бути ріст неформальних платежів громадян за право звернення до лікаря фахівця;

– по-друге, важливо врахувати, що скорочення мережі медичних закладів у сільських районах повинно супроводжуватись вирішенням проблеми організації надійного транспортного зв'язку між центром госпітального округу та населеними пунктами, які до нього входять. У програмі медичної реформи не передбачено механізмів для значного збільшення парку автомобілів швидкої допомоги, і оскільки знос цих автомобілів сягає 70%, створення служби санітарної авіації та встановлення норм прибуття до пацієнта у сільських районах протягом 20 хвилин і у містах протягом 10 хвилин може мати декларативний характер. Українська транспортна інфраструктура залишається незадовільною, тому реальніше очікувати зростання випадків ненадання медичної допомоги та відсутності необхідного обладнання для значної частини

населення, що ставить під загрозу одне з основних конституційних прав — право на життя.

Відмінно від галузей охорони здоров'я та освіти, де існує розвинена мережа бюджетних установ, що відповідає європейській практиці, система закладів культури і мистецтва, фінансована з бюджету, є залишковим явищем планової економіки. У попередньому розділі ми вказували на неефективність функціонування галузі та відсутність відповідності культурних продуктів потребам та інтересам громадян. Причина полягає у тому, що у закладах культури відсутні стимули для ефективної діяльності, оскільки бюджетні видатки майже не впливають на їхню роботу. Тому, на нашу думку, реформування галузі є важливим аспектом підвищення ефективності використання коштів на соціальні потреби. Це передбачає проведення приватизації основної частини закладів культури та їх переведення на комерційну основу. Однак, комерціалізація має зачіпати переважно міські заклади, тоді як у сільських районах необхідно залишити їхнє бюджетне фінансування. Переведення сільських закладів культури на комерційну основу у сучасних умовах призведе практично до їхнього негайного закриття, що залишить значну кількість населення без можливості задовольнити свої культурні потреби. Крім того, заклади культури відіграють важливу роль у позашкільній освіті, і їхня комерціалізація призведе до зменшення кількості гуртків, студій та зниження доступності позашкільної освіти. Тому перехід до ринкових механізмів у галузі культури, так само як у галузі охорони здоров'я та освіти, потребує обережного підходу з урахуванням можливих негативних наслідків.

В Україні важливою проблемою у системі соціальних допомог є преобладання пасивних форм підтримки населення, коли виплати лише зменшують наслідки бідності, але не розв'язують її кореневі причини. Наприклад, серед соціальних виплат, які фінансуються за рахунок місцевих бюджетів, немає заходів, спрямованих на підтримку економічної самостійності особи, допомогу в отриманні сталого джерела доходу або усунення причин

бідності. У світовій практиці для цих цілей широко використовують допомогу у відкритті власного бізнесу, перекваліфікацію, часткове відшкодування витрат на залучення фінансових ресурсів та інше. Сьогодні в Україні використовуються способи державної підтримки громадян шляхом впровадження можливостей безкоштовної перекваліфікації, фінансування програми «Єсося» та відкриття власного бізнесу, що є позитивним аспектом та вагомою підтримкою для громадян у період воєнного стану.

Велику частку у витратах державного та місцевих бюджетів на соціальний захист становлять видатки на надання соціальних пільг, такі як компенсації за пільговий проїзд для окремих груп громадян, пільги на оплату комунальних послуг, електроенергії, газу, послуг зв'язку та інше. Незважаючи на широкий спектр наданих пільг, які фінансуються з місцевих бюджетів, їхня ефективність залишає бажати кращого, що підтверджують як науковці, так і практики. На жаль, більшість соціальних компенсацій нині спрямована не на найбільш бідних громадян, а на тих, хто має середні або високі доходи, що суперечить принципам соціальної справедливості. Як зазначають практики, «...наша система не забезпечує адресної допомоги, а через це – якості соціальних послуг саме тим, хто її потребує, ...10% найбільш бідних громадян країни отримують 2% соціальних пільг, тоді як 10% найзаможніших – 22% соціальних пільг, або в 10 разів більше» [73]. Таким чином, вдосконалення системи соціальних пільг в сучасних умовах вважається одним із ключових завдань економічної політики, спрямованим на поліпшення соціального захисту населення та ефективне використання бюджетних коштів. Більшість пільг в Україні надаються на категоріальній основі, що призводить до широкого кола осіб, які з них скористатися можуть. Сьогодні право на пільги мають «...понад 19,5 млн. осіб, або 42% населення країни, а орієнтовний обсяг коштів, необхідних для їх повного фінансування на декларованому рівні мав би становити більше 500 млрд. грн., що в разі перевищує обсяги ресурсів бюджетної системи» [10, с. 22]. Найбільшим обсягом пільг за рахунок коштів місцевих бюджетів користуються реципієнти щодо «...пільгового проїзду на

громадському транспорті – право на нього надане більше 10,5 млн. пенсіонерів, що становить 80,8% загальної чисельності осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою» [12]. Таким чином, в сучасних умовах соціальні пільги майже втратили своє первинне призначення, яке полягало в забезпеченні соціальної справедливості. У цьому контексті, на нашу думку, доцільним буде повне скасування пільг і їх заміна адекватними компенсаціями, такими як підвищення заробітної плати, розмірів соціальних виплат та пенсій. Це дозволить впровадити комплекс заходів, спрямованих на поліпшення порядку надання пільг, підвищення їх адресності та поступову монетизацію тощо. Очевидною є неефективність соціальної політики держави і потреба у розробці заходів для забезпечення безпечного розвитку суспільства. Початковим етапом у цьому має бути визначення основних стратегічних пріоритетів державної діяльності у сфері надання соціальних послуг, до яких можна віднести:

- відповідність «...рівня і якості життя населення у відповідність до європейських стандартів, створення умов для розширення середнього класу та вирішення проблеми бідності;
- зниження соціальної та майнової диференціації населення до масштабів, які не становлять загрози соціальній безпеці;
- посилення адресності і результативності соціального захисту населення;
- реформування системи охорони здоров'я з метою підвищення якості і доступності медичного обслуговування і, на основі цього, покращення основних характеристик здоров'я населення;
- забезпечення всебічного розвитку сфер освіти і культури, підвищення кількісних та якісних характеристик суспільних благ, які ними надаються» [47].

Разом з проведенням реформ у сфері соціального забезпечення, підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів на потреби соціального призначення вимагає вдосконалення практика фінансування послуг соціальної сфери. Заходи з реформування цієї сфери мають спрямовуватися на вирішення таких комплексних завдань, як:

– вдосконалення організаційно-управлінських аспектів надання суспільних послуг, включаючи оптимізацію мережі та штатного складу закладів соціальної сфери; організаційне та юридичне розмежування процесу постачання послуг шляхом відокремлення їхнього замовника і виконавця; демократизацію управління видатками на надання послуг через залучення громадських інститутів до прийняття фінансових рішень;

– реформування механізму фінансування послуг, що передбачає заміну практики виділення коштів за принципом «забезпечення діяльності закладу» методами, які враховують залежність між обсягом видатків та результатами роботи; вдосконалення схем оплати праці персоналу у соціальній сфері тощо;

– розроблення порядку оцінювання ефективності використання бюджетних коштів на задоволення суспільних потреб та використання його результатів для коригування політики здійснення видатків соціального призначення.

Висновок до розділу 3

Перегляд підходів до формулювання та впровадження бюджетної політики України є ключовим завданням для уряду в контексті широкого реформування соціально-економічної політики. Незважаючи на значний прогрес у цьому напрямі, залишається кілька проблем, які потребують негайного вирішення. Напрямок управління державними фінансами, який акцентується на контролі витрат та виконанні короткострокових завдань, часто призводить до формального виконання показників результативності, замість ефективного надання громадських послуг. Історія минулих років підтверджує, що пріоритетними витратами у державних фінансах стають ті, що мають споживчий характер (сформовані під впливом патерналістських настроїв суспільства та популістських уявлень політичної еліти), замість витрат на соціально-економічний розвиток.

Однією з ключових проблем у формуванні та реалізації бюджетної політики у соціальній сфері є:

➤ слабкість зв'язків між бюджетними програмами та стратегічними напрямами розвитку країни. Введення програмно-цільового методу у бюджетний процес, яке передбачає визначення та звітування головних розпорядників бюджетних коштів щодо ефективності програм, часто обмежується формальним звітуванням про виконання показників без аналізу їхнього впливу на подальший розвиток галузі або якість надання послуг. Крім того, велика кількість показників не сприяє визначенню пріоритетних напрямків та розсіює результати досліджень. Тому важливо проводити аналіз ефективності бюджетних видатків на новому рівні, враховуючи їх вплив на функціональну діяльність розпорядників коштів. Це допоможе оптимізувати структуру бюджетних програм та спрямовувати обмежені ресурси на реалізацію стратегічних цілей. Кожен рік передбачає виділення коштів для субвенцій на соціально-економічний розвиток окремих регіонів. Однак розподіл цих коштів часто відбувається несистемно, що потребує більшого регулювання та прозорості;

➤ низька якість бюджетного планування й прогнозування має прямий вплив на процеси формування доходів та видатків бюджету на загальнодержавному рівні, що впливає на оцінку стійкості державних фінансів. Ця оцінка повинна базуватися на якісному й повному моніторингу державних фінансів, враховувати ризики та їх наслідки. Незважаючи на певні кроки в цьому напрямі, досягти якісного прогресу в цій сфері поки не вдається. Проте позитивним результатом є забезпечення прозорості у бюджетному процесі. Завдяки ініціативі «Прозорий бюджет» стало можливим оприлюднення інформації про місцеві бюджети на єдиному веб-порталі, про проєкти, фінансовані міжнародними організаціями, а також про транзакції головних розпорядників бюджетних коштів.

ВИСНОВКИ

Бюджетна політика є ключовою складовою економічної та фінансової стратегії країни, що спрямована на підтримку соціально-економічного зростання. Вона ґрунтується на стратегії соціально-економічного розвитку, яка відповідає потребам суспільства. Державна політика у сфері соціального забезпечення вважається частиною фінансової політики, спрямованої на здійснення соціальної функції держави. Ефективна бюджетна політика ґрунтується на наукових дослідженнях та відповідає бюджетній стратегії країни. На практиці для забезпечення її ефективності використовуються відповідні методи, інструменти та механізми.

Механізм бюджетної політики у соціальній сфері включає такі методи, як бюджетне планування й прогнозування, оперативне управління, бюджетний контроль і бюджетна звітність. До складу важелів можна віднести видатки, бюджетні асигнування, дотації, субсидії і субвенції. Формами реалізації бюджетної політики є постатейне фінансування, фінансування за програмно-цільовим методом та бюджетні інвестиції. Інструментами виступають норми і нормативи, коригуючі коефіцієнти, державні соціальні стандарти і гарантії. Реалізація бюджетної політики у соціальній сфері держави фінансується коштами державного і місцевих бюджетів.

Показники видатків зведеного бюджету на соціальну сферу зростали в динаміці з 806,5 млрд грн у 2020 році до 1078,6 млрд грн у 2023 році, що відповідає приросту на 272,1 млрд грн. Питома вага цих видатків змінювалася у межах 24,3 % – 50,3 %, з поступовою тенденцією до зменшення. Наприклад, у 2020 році вони становили 50,6 % усіх видатків зведеного бюджету, тоді як у 2023 році ця частка скоротилася до 24,3 %. Це зменшення становило 26,3 %. Такий тренд пояснюється стрімким зростанням видатків на фінансування невідкладних потреб у час війни: Збройних Сил, загальнодержавних функцій, забезпечення громадського порядку, безпеки та судової влади. Таким чином,

якщо до початку війни більшість видатків зведеного бюджету припадала на соціальну сферу, то у воєнний період ця частка становить 24,3 % – 32,7 %.

Бюджетне фінансування соціальної сфери забезпечується як за рахунок коштів державного, так і місцевих бюджетів. Звернення до співвідношення частки видатків державного та місцевих бюджетів у фінансуванні соціальної сфери свідчить про переважання видатків державного бюджету, частка якого становила від 63,3 % до 68,3 % у період з 2020 по 2023 рік.

У сфері бюджетних видатків соціального призначення видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення фінансуються на більш як 91 % за рахунок коштів державного бюджету, а область охорони здоров'я – на більш як 82 %. Сфери, такі як освіта, духовний та фізичний розвиток, в основному фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у відсотковому співвідношенні відповідно 80,4 % та 69,4 %. Загальний обсяг фінансування освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів у 2023 році становив 248,2 млрд грн. У той же час, близько 20 % (60,5 млрд. грн. у 2023 році) видатків державного бюджету спрямовується на освітню галузь. Понад 86 % видатків на освіту за рахунок коштів державного бюджету припадає на фінансування закладів і установ вищої освіти.

Бюджетні інвестиції у сферу соціального розвитку охоплюють видатки з державного та місцевих бюджетів, спрямовані на фінансування державних цільових програм у сфері соціального призначення для всієї країни, окремих регіонів, галузей або секторів. Такі державні цільові програми фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і реалізуються через програмно-цільовий метод бюджетування. У зв'язку з обмеженістю бюджетних ресурсів важливо визначити пріоритетні напрями реалізації програм та заходів інвестиційної політики. Для цього необхідно провести інвентаризацію існуючих бюджетних програм і проектів, оцінити їх економічний та соціальний вплив у перспективі, а також оцінити реальний потенціал та ефективність їх реалізації.

Кожного року понад 20% державного бюджету спрямовується на програму «Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні». Проте, існуюча система соціального захисту, особливо система надання пільг та субсидій, не забезпечує належного рівня підтримки найбільш вразливих груп населення, навіть при зростаючій частці видатків на ці цілі. Постійний дефіцит фінансування соціальних програм пояснюється, передусім, необґрунтованістю і неефективністю існуючої системи пільг, яка не відвертає бідність. Недостатній обсяг фінансування та недоліки у методології розробки та обґрунтування показників ефективності також призводять до невиконання державних цільових програм соціальної підтримки населення. Таким чином, існуючі програми та їх фінансування не повністю відповідають завданням раціонального використання державних коштів.

Аналіз та оцінка показників бюджетного фінансування соціальної сфери показали збільшення навантаження на державні соціальні видатки. При цьому фінансування соціальної сфери в основному має споживчий характер і супроводжується зростанням випадків порушень бюджетних правил та неефективним використанням коштів.

Визначаючи пріоритети у сфері соціальних витрат, слід відзначити першочергову необхідність реформування державної політики у наданні соціально-культурних послуг, з урахуванням можливостей удосконалення системи їх бюджетного фінансування. Для цього необхідно збільшити фінансові ресурси, що спрямовуються на ці послуги, та підвищити їх ефективність за допомогою нових методів розподілу бюджетних коштів. На мою думку, доцільно:

- провести комплексний аналіз результатів збільшення розміру соціальних виплат та їх впливу на реальні демографічні і економічні умови. Зменшення видатків на галузь соціальної сфери, яка найбільше впливає на розвиток людського капіталу, може призвести до загального зниження соціальних стандартів;

– переформатувати механізм реалізації соціальної політики, спрямовуючи її на конструктивні реформи у соціальній сфері. Це означає перехід від простого нарощування соціальних витрат до створення передумов для забезпечення зайнятості та гідних умов праці. Це сприятиме підвищенню рівня життя громадян і зменшенню майнового розшарування, сприяючи формуванню середнього класу.

– потрібно акцентувати увагу та діяльність органів управління бюджетними ресурсами на досягненні кінцевих результатів через підвищення відповідальності і самостійності учасників бюджетного процесу, а також головних розпорядників бюджетних коштів. Актуальними є завдання з удосконалення програмно-цільових методів бюджетного планування і прогнозування. Цілі та очікувані результати цільових програм потрібно формулювати з визначенням критеріїв і індикаторів їх оцінки.

– розробити чіткі процедури фінансування проектів і програм, а також вдосконалити механізм відповідальності за їх реалізацію. Окремі соціальні індикатори повинні бути закріплені у бюджетному законодавстві, зокрема: вартість споживчого кошика, допустимі рівні бідності та безробіття, мінімальний розмір заробітної плати і пенсій, перелік основних безоплатних суспільних послуг для населення, базові стандарти та норми надання соціальних послуг тощо.

– провести реформування існуючої системи соціального захисту населення, що включатиме у себе упорядкування списку пільг, облік пільгових категорій громадян, які мають право на їх отримання, та забезпечення цільовості надання державної соціальної допомоги.

Державні видатки на соціальні потреби повинні розглядатися як інвестиції в розвиток людського капіталу. Спрямування бюджетних коштів на підтримку соціально-економічного розвитку країни передбачає: справедливий розподіл суспільних благ, забезпечення гідного рівня життя населення, гарантований доступ до освіти та медичних послуг, соціальний захист та розвиток ринку праці, а також досягнення сталого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Tulai O., Petrushenko Y., Glova J., Sydor I. and Ponomarenko O. The impact of decentralization on the financial support of regional development. *Investment Management and Financial Innovations*, 16(4),1-15. doi:10.21511/imfi.16(4).2019.01.
2. Барановський Ф. Соціальні аспекти розвитку ЄС як чинник його інтеграційної привабливості. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/books>
3. Борматова С.П. Людський розвиток як пріоритет соціальної політики України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 1. С. 9-13.
4. Булавинець В.М. Оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів соціального призначення: теоретичні аспекти. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2017. № 2. С. 33-38.
5. Булгакова С.О. Казначейська система виконання бюджету / [С.О. Булгакова, Н.В. Базанова, Л.В. Єрмошенко, Н.І. Сушко та ін.]. Київ : КДТЕУ, 2000. 249 с.
6. Бульба В.Г. Еволюція соціальної функції держави в Німеччині XIX – XX століття. *Держава і регіони Серія: Державне управління*. 2016. № 3. С. 225-228.
7. Бургман М.К. Концептуальні основи розмежування механізму фінансування розвитку людського. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2016. № 4. С. 153-159.
8. Бюджетна система: Підручник. за ред. д.е.н., проф. В. Г. Дем'янишина, д.е.н., проф. О. П. Кириленко та д.е.н., проф. З. М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 626 с.
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання державного бюджету за 2021 р. ІБСЕД (Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень). Київ: 2022. URL: www.Bulet_vycon_DBU_2022monitoring_ukr

11. Василик О. Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
12. Геєць В.М. Соціально значущі форми взаємодії населення України та країн ЄС і роль інститутів соціалізації. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 20.
13. Герасименко Г. Оцінка бюджетних програм в Україні: обґрунтування соціальних ефектів та каналів впливу на досягнення соціальних цілей. *Вісник ТНЕУ*. 2017. № 4. С. 67-76.
14. Гордей О. Система чинників і фінансових показників вимірювання рівня життя населення. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 222-225.
15. Гошовська В.А. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: монографія: Мін-во праці та соціальної політики України, НАН України, Центр перспективних соціальних досліджень. Київ: Корпорація, 2004. 196 с.
16. Григорська О.С. Бюджетна політика в системі соціально-економічного розвитку суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 10. С. 60-63.
17. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетної. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 1(10). С. 19–34.
18. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України. Монографія: Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 439 с.
19. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету / [М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Т.І. Єфименко та ін.]. Київ: НДФІ, 2004. 712 с.
20. Державний фінансовий контроль у публічному управлінні. Навч. посіб.: Тернопіль: Вектор, 2018. 210 с.
21. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

22. Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2024 року № 94. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-sotsialnoi-pidtrymky-vnutrishno-peremishchenykh-osib-ta-inshykh-vrazlyvykh-katehorii-osib-i260124-94>
23. Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 18-23.
24. Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у професійній освіті: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Ефективна економіка*. 2023. № 6. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1686/1698>
25. Засади формування бюджетної політики держави : наук. монографія / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, І.О. Плужніков, Л.М. Бабиц, А.М. Соколовська, Ю.В. Чередниченко ; за наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. Київ: НАУ, 2003. 284 с.
26. Затонацька Т.Г. Бюджетні інвестиції в реальний та людський капітал як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни. *Наукові праці НДФІ*. 2008. № 1. С. 86.
27. Звіти про виконання Державного і місцевих бюджетів України у період 2020-2023 рр.: URL: <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information>
28. Казначейська система. навч. підруч. /за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого, д. е. н., проф. О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 364 с.
29. Казюк Я.М. Здійснення державного управління бюджетними видатками на місцевому рівні у соціально-гуманітарній сфері. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2017. № 2. С. 206-211.
30. Карпишин Н. І., Сидор І. П. Фінансування медичних послуг: досвід зарубіжних країн і України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 8. С. 9-14.

31. Кириленко О., Коваль С., Сидор І. та Сидорчук А. Достатність доходів домогосподарств: оцінка та економічна інтерпретація їх фінансової стійкості. *Журнал управління та регулювання*. 2024. 13 (2). С. 86–95. URL: <https://doi.org/10.22495/jgrv13i2art8>
32. Клівіденко Л.М., Прокопишин Ю.Б. Роль та значення бюджетних інвестицій і соціально-економічному розвитку країни. *Ефективна економіка*. 2016. № 4. С. 33-39.
33. Коваль С. Л., Сидор І. П. Моніторинг видатків бюджету м. Тернополя на соціально-культурні цілі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 275-283.
34. Коваль С. Л., Сидор І. П. Роль місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку територіальної громади в умовах війни та у післявоєнний період. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 6. С. 96–102. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3267>.
35. Ковтун О.А. Роль видатків бюджету в забезпеченні соціально-економічного розвитку України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2. С. 223-227.
36. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посіб. для самоств. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2002. 256 с.
37. Ладюк О.Д. Соціальна ефективність бюджетних програм як стратегічна мета вдосконалення міжбюджетних відносин. *Вісник університету «Україна»*. – 2012. № 15. С. 55-58.
38. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія: Київ: ДННУ АФУ, 2009. 600 с.
39. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ століття). Київ: НАН України. Інститут економіки., 1997. С. 298.
40. Малиш М.О. Розвиток соціальної сфери держав ЄС. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2011. № 3. С. 169-173.

41. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устинко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: у 3 томах; за заг. ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
42. Овчарова Н.В. Оцінка ефективності бюджетної політики в соціальній сфері. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 164-174.
43. Огонь Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: монографія: Київ: КНТЕУ, 2003. 580 с.
44. Палій Н.С. Система діагностики соціальної сфери. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/so>.
45. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2005. 642 с.
46. Петрушка О. В., Сидор І. П. Особливості здійснення державного фінансового контролю в закладах охорони здоров'я. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1707/1642>
47. Пищуліна О. Щодо зміни підходів до формування соціальних стандартів URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/13.htm>.
48. Попіль Л.А. Бюджетні інвестиції як складова інвестицій реального сектору економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 2. С. 205-209.
49. Постніков В. Якість життя населення: теоретико-методологічні засади населення. *Наука молода*. 2008. №10. С. 40-44.
50. Пояснювальна записка до звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2022-2023 рр.» <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information>
51. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
52. Про результативні показники бюджетної програми: Наказ Міністерства фінансів України від 10.12.2010 р. № 1536 URL: www.cpsr.org.ua

53. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ зі змінами та доповненнями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T355100>
54. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доп. / [Шемаєва Л. Г., Жаліло Я. А., Юрків Н. Я. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла – Київ : НІСД, 2021. – 104 с. <https://mof.gov.ua/uk/local-budgets>
55. Публічні фінанси: навч. посіб. / за ред. О. П. Кириленко Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 252 с.
56. Рожкова Л.В. Програмно–цільове планування показників бюджету. *Вісник податкової служби*. 2008. № 41. С. 48–50.
57. Сергеева Л.Н., Теряник Л.Н. Анализ международного опыта определения показателя «качество жизни». *Бизнес информ.* 2019. № 6. С.11-17.
58. Сергієнко Л.К. Теоретичні основи формування національної бюджетної політики України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 738-742.
59. Сидор І. П. Бюджетна політика у функціонуванні соціальної сфери: проблеми визначення ефективності. *Світ фінансів*. 2016. Випуск 3. С. 7-17.
60. Сидор І. П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика. *Ефективна економіка*. 2015. № 9.
61. Сидор І. П. Вища освіта в Україні та джерела її фінансового забезпечення: практика та проблематика. *Вісник Одеського національного університету*. 2018. Том. 23. Випуск 6 (71). С. 162-168.
62. Сидор І. П. Домінанти впливу макроекономічних показників на добробут нації. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 16. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16>.
63. Сидор І. П. Моніторинг планування видатків місцевих бюджетів: ключові аспекти удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 21. С. 85-89.

- 64.Сидор І. П., Віятник І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103.
- 65.Сидор І., Денисюк Т. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. *Світ фінансів*. 2022. № 1. С. 22-35.
- 66.Стефанік І.Б., Стефанік І.Б. Актуальні аспекти міжбюджетні відносин у світі нової редакції Бюджетного кодексу України. *Фінанси України*. 2011. № 2. С. 89–96.
- 67.Тамм А. Деякі аспекти соціальної політики держави в умовах переходу до ринкової . Державне управління в Україні: реалії та перспективи. Зб. наук. пр. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во НАДУ, 2015. 432 с.
- 68.Терещенко О.С. Міфи про хартію основних прав Європейського Союзу. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1728>.
- 69.Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О.М. Пищуліна, Я.А. Жаліло, С.І. Лавриненко, Д.С. Покришка / За заг. ред. В.Є. Воротіна Київ: НІСД, 2009. 108 с.
- 70.Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія: за наук. ред. В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2002. 387 с.
- 71.Фінанси: Підручник: За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ: Знання, 2008. 611 с.
- 72.Формування і функціонування бюджетної системи України: монографія / [С.О. Булгакова, О.Т. Колодій, Л.В. Єрмошенко та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ: Книга, 2003. 344 с.
- 73.Яковенко Р.В. Якість життя та соціальна політика в концепції людського потенціалу. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1)

